

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია
პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

ჰუმანიტარულ მენიერებათა სკოლა (ფაკულტეტი)

ისტორიის მიმართულება

ხელნაწერის უფლებით

სადოქტორო საგანმანათლებლო პროგრამა

„საქართველოს ისტორია“

ლია ქიტიაშვილი

**1763-1809 წლების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს
ისტორიის ზოგიერთი საკითხი „ხოჯავანთ იოვანეს
მისიონარული დღიური წერილების“ მიხედვით**

ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის

მოსაპოვებლად წარმოდგენილი

სადისერტაციო მაცნე

თბილისი

2014 წელი

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის სკოლის (ფაკულტეტის) ისტორიის მიმართულებაზე. (სადოქტორო საგანმანათლებლო პროგრამა „საქართველოს ისტორია“)

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: **მარიამ ლორთქიფანიძე**, აკადემიკოსი

ოფიციალური ოპონენტები: **რომან გოგოლაური**, ისტორიის
დოქტორი, პროფესორი

ჯემალ კარალიძე, ისტორიის
დოქტორი, პროფესორი

დისერტაციის დაცვა შედგება 2014 წლის „-----“ დეკემბერს ----- საათზე, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის სკოლის (ფაკულტეტის) სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე. მისამართი: 0162, თბილისი, ილია ჭავჭავაძის № 53 ა. მეოთხე სართული (წმიდა მეფის დავით აღმაშენებლის სახელობის სხდომათა დარბაზი)

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შეიძლება საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში. მისამართი: 0162, თბილისი, ილია ჭავჭავაძის № 53 ა. მეოთხე სართული.

სადისერტაციო მაცნე დაიგზავნა 2014 წლის „-----“ ნოემბერს.

სადისერტაციო საბჭოს სწავლული მდივანი

ვახტანგ გურული

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

სარჩევი

ნაშრომის ზოგადი დახასიათება.....	5
თემის აქტუალობა.....	5
კვლევის ძირითადი მიზანი და ამოცანები.....	5
ნაშრომის მეცნიერული სიახლე და ძირითადი შედეგები.....	5
კვლევის თეორიული მეთოდები და საფუძვლები.....	5
ნაშრომის თეორიული მნიშვნელობა.....	5
ნაშრომის პრაქტიკული მნიშვნელობა.....	6
ნაშრომის სტრუქტურა და მოცულობა.....	6
ნაშრომის ძირითადი შინაარსი.....	6
თავი I. წყაროები; ისტორიოგრაფია.....	6-10
თავი II. ავტორის ვინაობის საკითხისათვის; ივანე გვარამაძის ბიოგრაფიული ცნობები.....	11-14
თავი III. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული, ივ. გვარამაძის მიერ გადაწერილი ხელნაწერის ახლანდელი მდგომარეობა; ივანე გვარამაძის „მისიონარული დღიურისა“ და შ. ლომსაძის „ახალციხური ქრონიკის“ შედარებითი დახასიათება.....	14-15.
თავი IV. „ახალციხური ქრონიკის“ ნიკო ბერძენიშვილისეული ვარიანტის შედარება ივ. გვარამაძისეულ ვარიანტთან, კვლევის ანალიზი და ნ.ბერძენიშვილის ჩანაწერები-----	15-16
თავი V. ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური წერილებიდან“ სამცხე-ჯავახეთის ეკონომიკურ-სოციალური ვითარების მიმოხილვა; მიმოხილვა; სამცხე-საათაბაგოს ქართველობა და მათი მენტალობის საკითხი ქრონიკებში შემონახული გვარ-სახელების მიხედვით---	16-19
თავი VI. კათოლიკეთა საკითხი ახალციხის საფაშოში, სომეხი უნიტორების, ლათინ-კათოლიკების ურთიერთობები და რელიგიური დაპირისპირებანი. ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილებიდან.“----	19-20

თავი VII. XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის დასაწყისის იმერეთის სამეფო ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილების“ ქრონიკების მიხედვით; ერეკლე II-ის ურთიერთობების რამოდენიმე საკითხი იმერეთთან , მეფის რუსეთთან და ახალციხის საფაშოსთან.....20-22

თავი VIII. ახალციხის საფაშოს როლი XVIII-XIX საუკუნეებში; ახალციხის საფაშოს მმართველობის სტრუქტურის საკითხისათვის ; „ლეკიანობა“, დემოგრაფიული ვითარება.....22-24

თავი IX. ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილების“ მიხედვით XVIII-XIX საუკუნეების სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ყოფითი ცხოვრების რამდენიმე საკითხისათვის.....24-25

დასკვნა.....25-32

სადისერტაციო თემასთან დაკავშირებით გამოქვეყნებული ნაშრომები----

-----32

ნაშრომის ზოგადი დახასიათება

თემის აქტუალობა: ისტორიულ მეცნიერებას დიდი თვალსაწიერი გააჩნია, ამიტომ, თაობათა ინტერესი წარსულისადმი მარადიულია. ეს შეხედულება ჩვენს შემთხვევაში ვრცელდება სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს წარსულისადმი, რომლის კვლევა თანამდევი პასუხისმგებლობაა ქართველი ისტორიკოსისთვის. ახალი თვალთახედვით დანახული მესხეთის ისტორიის ერთი მონაკვეთი, მისი გეოპოლიტიკური ადგილმდებარეობის როლი ოსმალთა კავკასიაში დასამკვიდრებლად XVI-XIX საუკუნეებში, ყველა დეტალში კვლავაც აქტუალურია. მის მაგალითზე შესაძლებელია გარკვეული პოლიტიკური ეპიზოდების განზოგადება, კლასიკური სურათის დანახვა იმპერიისა და პატარა ქვეყნების ურთიერთობებიდან.

კვლევის ძირითადი მიზანი და ამოცანები: წერილობით წყაროებსა და ისტორიოგრაფიაში მიღწეული შედეგების გათვალისწინებით, 1763-1809-1842 წლების მესხეთის განვლილი პოლიტიკური ვითარების დახასიათება. ახალციხის საფაშოსა და ქართული სამეფო-სამთავროების დამოკიდებულებების წარმოჩენა.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე და ძირითადი შედეგები: ჩვენს ხელთ არსებული წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზით, საკვლევ თემასთან დაკავშირებული საკითხების (XVIII-XIX საუკუნეების სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურად რთული) შესწავლა. სამი წყაროს ურთიერთშედარების ფონზე ახლებური გააზრებით, საქართველოს ისტორიის უმნიშვნელოვანესი ადმინისტრაციული წარმონაქმნის-ახალციხის საფაშოში განვითარებული ისტორიული დინამიკის ჩვენება. განვიხილეთ, წყაროებში დაცულ ქრონიკებს შორის მსგავსება-განსხვავებანი, განსხვავებების მიზეზები. მოხდა საკვლევ წყაროებში გაბნეული სხვადასხვა ტიპის მასალების თემატური დიფერენცირება, გვიანფეოდალური ხანის მესხეთის პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიური, მენტალური და რელიგიური პროცესების განსაზღვრა.

კვლევის თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლები: თემაზე მუშაობისას ვიყენებდით ისტორიული აზროვნების კატეგორიებს. შედარების, კრიტიკული შეფასებების, ისტორიული მასალების შეჯერების, სისტემატიზაციის კრიტერიუმებს. სოციუმისა და პიროვნების ფსიქოლოგიური მიმართებების, მსოფლმხედველობის ცვალებადობის მიზეზებს, შეფასებით შედეგებს. ნაშრომის მეთოდოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს ქართველ და უცხო ისტორიკოსთა ნაშრომები.

ნაშრომის თეორიული მნიშვნელობა: ისტორიული წყაროების კომპლექსური შესწავლის, მათი შედარებითი ანალიზის საფუძველზე, თემასთან დაკავშირებული ლიტერატურის განხილვით, 1763-1809-1842 წლების სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ერთი მონაკვეთის დამუშავება. საკვლევ თემასთან

დაკავშირებული ზოგიერთი მოვლენების ახლებური გააზრება და გარკვეული ფაქტების ავტორისეული ინტერპრეტაცია.

ნაშრომის პრაქტიკული მნიშვნელობა: სადისერტაციო თემის დამუშავების შედეგად ჩამოყალიბებული მოსაზრებები გამოყენებული იქნება ოსმალეთის, ირანისა და მეფის რუსეთის ურთიერთობისათვის გვიანფეოდალური ხანის საქართველსთან, ასევე ისტორიის სალექციო კურსის მომზადებისას, სასემინარო საქმიანობაში და სხვა.

ნაშრომის სტრუქტურა და მოცულობა: ნაშრომი მოიცავს კომპიუტერზე ნაბეჭდ 172 გვერდს (ბიბლიოგრაფიის გარეშე). შედგება შესავლის, ანოტაციის, ცხრა თავისა და დასკვნისაგან. თან ერთვის დამოწმებული ლიტერატურის სია.

ნაშრომის ძირითადი შინაარსი

ნაშრომის შესავალში: განხილულია 1763-1809-1842 წლებში, სამხრეთ დასავლეთ საქართველოში მიმდინარე ცხოვრების ქრონიკა ხოჯავანთ იოვანეს „საისტორიო მისიონარული დღიური წერილების“ მიხედვით. წარმოდგენილია, ქრონიკის ზოგადი დახასიათება, მოკლედაა გადმოცემული ნაშრომის მიზანი და აქტუალობა. წარმოდგენილია მესხეთში შექმნილი რთული პოლიტიკური ველი, კონფესიური და ეთნიკური სიჭრელე, სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება.

თავი I. წყაროები

პირველ თავში მივუთითებთ, რომ „საისტორიო მისიონარული დღიური წერილები ხოჯავანთ მღვდლის მამა იოვანესი“ უნახავს და გადაუწერია ივანე გვარამაძეს. როგორც ირკვევა, ხოჯავანთ მღვდელი აქტიურად ყოფილა ჩართული ახალციხის საფაშოს ცხოვრებაში. 1766-1777 წლებში უცხოვრია სოლომონ პირველის კარზე. ხშირად ხვდებოდა ერეკლე მეორის წარგზავნილ პირებს და ფლობდა გარკვეული სახის ინფორმაციას ქვეყანაში არსებული ვითარების შესახებ. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ ქართული საისტორიო მწერლობაში მცირე რაოდენობით შემოგვრჩა ასეთი ტიპის დოკუმენტური წყარო და უდავოა, რომ ხუცესის ჩანაწერები უაღრესად ღირებულ მასალას შეიცავს. როგორც სამცხე-ჯავახეთის გამოჩენილი მკვლევარი შ. ლომსაძე აღნიშნავს: „ვახუშტი ბატონიშვილის

შემდეგ, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გვიანი შუასუკუნეებისთვის უფრო მნიშვნელოვანი წყარო არ მოიპოვება” (ლომსაძე 1979: 91)

საგულისხმოა, რომ ამ ნაშრომს ყურადღება მიაქცია ნიკო ბერძენიშვილმა, რომელმაც გადაწერა „ახალციხური ქრონიკა”, იგივე „ხოჯა ჰავანას დღიური”; (1933 წელს სამცხე-ჯავახეთში მივლინების დღიური; 1933 წლის სამცხე-ჯავახეთის ექსპედიციების ჩანაწერები). ზოგადად ამავე პერიოდს ეხება, დიმიტრი ბაქრაძის აღწერილობანი, ცნობილია, რომ იგი აქტიურად იყო დაკავებული ზემო ქართლის მემკვიდრეობის შესწავლით და დატოვა არაერთი ღირებული გამოკვლევა. ამავე თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანი ფაქტებია დაცული ნ. დადიანის „ქართველთ ცხოვრებაში” და განსაკუთრებით, ვახუშტი ბატონიშვილის გეოგრაფიაში, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსი”. აქვე შევნიშნავთ, რომ ვახუშტი ბატონიშვილის შრომა, ისტორიულ-გეოგრაფიული მნიშვნელობის გარდა, ყურადღებას იმსახურებს დინამიური და კომპოზიური თვალსაზრისით, იგი, ასე ვთქვათ, გამორჩეულია ყველასაგან და XVIII საუკუნის რთული მეცნიერული მოღვაწეობის ბრწყინვალე შედეგია.

პირველ თავში, თემის სტრუქტურის გათვალისწინებით ვიყენებთ „ქართლის ცხოვრებას”, რომელიც საფუძველთსაფუძველია ნებისმიერი მკვლევარისთვის, ფაქტია, რომ ამ ნაშრომს დღემდე ატუალობა არ დაუკარგავს და სავსებით ვიზიარებთ აზრს, რომ „ქართლის ცხოვრება ყველა იმ ნიშანს ატარებს, რომელიც ახასიათებს შუასუკუნოვან მატთანებს. იგი იმდროინდელ მოთხოვნებს ზედმიწევნით აკმაყოფილებს. „ქართლის ცხოვრება” არა მხოლოდ ქართული, არამედ მთელი შუასაუკუნოვანი ისტორიოგრაფიის საუკეთესოდ შესრულებული ძეგლია.”(ნადირაძე, 2005, 24)

ზემო ქართლის პოლიტიკური ისტორიიდან საგულისხმოა, ჰასან რუმლუს ცნობები დათარიღებული 1483 წლით, რომელიც ეხება სამცხის ადრეული პერიოდის მოვლენებს. XVI საუკუნის ოსამალურ წყაროთა შორის, გამორჩეულია „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი”. XVI საუკუნის მესხეთის ყოფას

გადმოგვცემს ოსმალების ლაშქრობების უშუალო მონაწილე, თოქათის დეფთერდარად დანიშნული მოხელე, ჩელების დოკუმენტები. ოსმალური წყაროებიდან მნიშვნელოვანია, „ჯაბა დავთარი“, რომელიც ქრონოლოგიურად მოიცავს 1685-1731 წლებს. თემაზე მუშაობისას შევეხეთ იმ ბიზანტიელ მწერალთა ნაშრომებს (ეესტათი ანტიოქიელი, თეოდორიტე კვირელი, პროკოფი კესარიელი, იოანე ანტიოქიელი, ლეონ გრამატიკოსი და სხვები) რომელთაც მესხების ისტორიის განხილვისას ფართოდ ეყრდნობიან ქართველი ისტორიკოსები.

აქვე მოკლედაა გაანალიზებული სხვა ქართული და უცხოური წყაროები, რომელთა ფაქტობრივი მასალა გვეხმარება უკეთ განვაზოგადოთ XVIII-XIX საუკუნეთა სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური ვითარება.

თავი I-ის მე-2 ქვეთავი

ისტორიოგრაფია

I თავის მეორე ქვეთავში გადმოცემულია საკვლევ თემასთან დაკავშირებული ისტორიოგრაფიული მასალის მიმოხილვა. ჩვენი მეთოდოლოგიით, პირველად მოხდა ივ. გვარამაძის „საისტორიო მისიონარულ დღიურ-წერილებში“ 1763-1809 წლების გაბნეული საერთო მახასიათებელი ისტორიული წყაროების თემატური სახით დაჯგუფება და მათი გამოყენებით, XVIII-XIX საუკუნეების მესხეთის ისტორიის გაცოცხლება, როგორც ქართულ სამეფო-სამთავროებთან, ასევე გარე სამყაროსთან მიმართებაში. ამგვარად, დისერტაციის პირველი ნაწილი ხელნაწერების შედარებითი სურათის ანალიზია, ხოლო მეორე-დაიყო შემდეგ ქვეთავებად: სოლომონ პირველის, სოლომონ მეორისა და ახლციხის საფაშოს თემა; ერეკლე მეორე, სოლომონ პირველი და ახალციხის საფაშო; ლათინი კათოლიკეების და სომეხი კათოლიკეების ურთიერთობა; ლეკების თარეში და ახალციხე; ახალციხის საფაშოს მნიშვნელობა, საფაშოს სტრუქტურა; სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დემოგრაფია, სამცხე-ჯავახეთის სოციალ-ეკონომიური ვითარება და საზოგადოების

მენტალიტეტი. სადისერტაციო ნაშრომის თემატურმა მრავალფეროვნებამ, მოითხოვა ვრცელი ისტორიული სპექტრის მქონე გამოკვლევების დამუშავება და მათ რიცხვში ცნობილი მოგზაურის გიულდენშტედტის ნაშრომისაც. მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ იგი პირადად იცნობდა ხოჯავანთ იოვანეს „საისტორიო მისიონარულ დღიურ-წერილში“ მოხსენებულ ისტორიულ პიროვნებებს: სოლომონ პირველს, ერეკლე მეორეს, დავით აბაშიძეს, თამაზა მესხს.

საინტერესოა, სამცხე-ჯავახეთის მხარის ადმინისტრაციის მოხელის **გიორგი ყაზბეგის** თხოულება, რომელიც თვითმხილველი იყო შედეგებისა, რომელიც დატოვა აქაურ მიწაზე მტერთა გამუდმებულმა თარეშმა. მის მიერ გამოყენებული ტერმინი „ოსმალეთისა და თურქეთის საქართველო“ სავსებით ცხადყოფს სამცხე-ჯავახეთის დამოუკიდებლობის ხარისხს. გიორგი ყაზბეგის თხოულებაში ასევე მოცემულია იმ სოფლებისა და მხარეების დახასიათება, რომლებიც **ხოჯავანთ იოვანეს ქრონიკებშიც** მრავალჯერაა დაფიქსირებული, რაც ისტორიული პარალელების გავლებისათვის გარკვეულ მნიშვნელობას იძენს.

ახალციხის საფაშოში არსებული სოციალ-პოლიტიკური და კონფესიური სურათის ანალიზისთვის უადრესად მნიშვნელოვანია მ. თამარაშვილის „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“. ასევე: ილია ტაბაღუას, ნიკოლოზ დურნოვოს, ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიას, გიორგი მელიქიშვილის, სამსონ ფირცხალავას, დევი ბერძენიშვილის და სხვათა ნაშრომები, რომლებთაც ვიყენებთ დისერტაციის ცალკეული საკითხებიდან გამომდინარე.

საგულისხმოა, რომ მესხეთის ტოპონომიკისა და გეოგრაფიის ორიგინალური გააზრება აქვს მოცემული ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილების“ გადამწერს **ივანე გვარამაძეს**. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ქრონიკები, რომელიც წიგნის სახითაა წარმოდგენილი, მრავალ საინტერესო მასალას გვთავაზობს. მათ შორისაა მისი **მეცნიერული შეხედულებები „სამცხე საათაბაგოს“ ისტორიულ გეოგრაფიაზე**.

ჩვენი თემისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გიორგი ტივაძის ნაშრომს „ოსმალეთის დერვიშობა და გლეხთა აჯანყებები XVI საუკუნეში“, ასევე ვალერიან გაბაშვილის „სახელმწიფოებრივი წყობილების საკითხი გვიანფეოდალურ საქართველოში“. მეთვრამეტე საუკუნის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარების გადმოსაცემად ვიყენებთ, ფართო აუდიტორიისთვის ნაკლებად ცნობილ-1799 წელს პეტერბურგში გამოცემულ-„Описание всех обитающих въ Россиском Гасударовъ Народовъ.“ ასევე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სამეცნიერო ნაშრომების კრებულს-„მესხეთ-ჯავახეთს“, რომელიც 1965-67 წლებში მოპოვებული ეთნოგრაფიულ მასალაზეა დამყარებული.

ჩვენი კვლევისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სამცხე-ჯავახეთის ისტორიის გამოჩენილი მკვლევარის შოთა ლომსაძის ნაშრომებს. როგორც ცნობილია, შოთა ლომსაძისეული სამცხე-ჯავახეთის ისტორიასთან დაკავშირებული მეცნიერის დიაპაზონი ძალზე ფართოა და კვლევის მამტაბები მოიცავს, როგორც პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი განვითარების მიზეზ-შედეგობრივ კავშირებს, ასევე სოციალურ-ეკონომიკურ და რელიგიურ-კულტურული ცხოვრების დინამიკას. 2011 წელს შევსებულ-გადამუშავებული მის „სამცხე-ჯავახეთს“, აკადემიკოსი მარიამ ლორთქიფანიძე ასე აფასებს: „მიუხედავად საკვლევი თემის დიდი მნიშვნელობის, სამხრეთ საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდის შესახებ არ არსებობს მსგავსი კვლევა“.

გამომდინარე იქიდან, რომ ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილები“ 1763-1809-1842 წლების ისტორიის ამსახველი ქრონიკებია, თემასთან კონტექსტის ანალიზისთვის, გამოვიყენეთ: აკაკი და პაატა სურგულაძეების „საქართველოს ისტორია“. მერაბ ვაჩნაძისა და ვახტანგ გურულის „XIX-XX საუკუნეების საქართველოს ისტორია“, როინ მეტრეველის „საისტორიო ნარკვევები“ და სხვა ავტორთა ისეთი ნაშრომები, რომლებმაც არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდათ ჩვენი თემის გამოწვლილვითი შესწავლისათვის.

თავი II. ავტორის ვინაობის საკითხისათვის; ივანე გვარამაძის

ბიოგრაფიული ცნობები.

სადისერტაციო ნაშრომის ამ თავში განხილულია, ისტორიული ქრონიკის ავტორის, ხოჯავანთ იოვანეს და ხელნაწერის გადამწერის ივანე გვარამაძის ბიოგრაფიული ხასიათის ინფორმაცია. ჩვენ სავსებით ვეთანხმებით ქართული საისტორიო მეცნიერების მამამთავრის დიდი ივანე ჯავახიშვილის გამონათქვამს, რომ „ძველი საისტორიო თხზულების განხილვის დროს მკვლევარს მარტო ავტორის თანამედროვეობა კი არ უნდა ჰქონდეს გათვალისწინებული, არამედ, მისი პიროვნებაც, განათლება, აზროვნება და მედასეობა. თანამედროვე მკვლევარმა ისიც უნდა იცოდეს, რომ აღმწერელის თვალსაზრისი, წოდება და მედასეობა საისტორიო მოთხრობაზე თავისს ძლიერს დაღს ასვამს” (ჯავახიშვილი 1977: 25-26)

ქრონიკების დამწერი იოვანე ხოჯავათი ანუ ხოჯაშვილი ახალციხელი ქართველი კათოლიკე ყოფილა. იგი სომხურ-კათოლიკურ რიტზე იდგა, ხოლო თავის თავს „ხუცესობით“ იხსენიებს. ხოჯევანი ანუ ხოჯასშვილი (ხოჯა) საქმიანობის აღმნიშვნელი ტერმინია და იმ პერიოდში ქართულად გაიგებოდა როგორც მწერალი, მასწავლებელი. იოვანე დაბადებულია ქალაქ ახალციხეში, რაბათში. სავარაუდოა, რომ 1763 წლისთვის 30-ოდე წლის უნდა ყოფილიყო. ამ აზრის გამოთქმის უფლებას იძლევა, მისი ერუდიცია, რომიდან დაბრუნებული, მღვდლად ნაკურთხი სოფ. უდეს ეკლესიის წინამძღვრად მუშაობდა”.(ლომსაძე 1979: 850) ხუცესი „პროპაგანდა ფიდეს” სასწავლებელში გაწვრთნილა სამღვდელოდ და ზედმიწევნით სცოდნია: ლათინური, ფრანგული, იტალიური. იგი აღმშენებლობითი საქმიანობითაც გამოირჩეოდა: როგორც ჩანს ყოფილა სამართლიანი პიროვნება, ამ მხრივ სამაგალითა მისი დამოკიდებულება მღვდელ გრიგოლის მიმართ, ქრონიკაში ვკითხულობთ: „1767წ. 18 აპრილს სტამბოლიდან მოვიდა ქარავანი, რომელსაც მოჰყვა „პროპაგანდა ფიდეში” განსწავლული ახალგაზრდა მოძღვარი გრიგოლ კრუხიჭამიანთი(ხურსიძე).” ირკვევა, რომ ხუცესსა და გრიგოლს შორის დროთაგანმავლობაში მეტად რთული,

წინააღმდეგობრივი ურთიერთობები ჩამოყალიბდა. გრიგოლმა-ავტორიტეტის იარაღი ცუდად მოიხმარა. უმეცარი მღვდლები თანამდებობიდან გადააყენა, ხოლო მასზე მცოდნენი, როგორებიც იყვნენ: გრ. მაქანდარაშვილი, იოვანე ხუცესი, იოანე გარსევანიშვილი, იოსებ ორთავაშვილი შეაჩვენა. ამის შემდეგ, ახალციხის კათოლიკე მოძღვარნი და ეკლესია ორად გაყოფილა. (ლომსაძე 1979: 86) იოვანე ხუცესის ცხოვრებაში არსასურველი სიურპრიზიც მომხდარა, როცა იგი, მტრის შემოსევის მოლოდინში, იძულებული გამხდარა საკუთარი სამკვიდრებლიდან გაქცეულიყო ქუთაისში. ეს გამოიწვია ჰაჯი ალი ბეგის უდის ჭალაში დაბანაკებამ. ათლწლიანი განშორების შემდეგ, იოვანე კვლავ ახალციხეს დაბრუნდა. ამ მოვლენების მერე, იოვანესათვის მოსავლელად მიუციათ შორეული არტაანის სანჯაყის გაკათოლიკებული სოფლები: „ველი, გუგუბო, ნაქალაქევი და სხვ. აქ მოღვაწეობისას იოანემ თავის თვალთ ნახა, თუ როგორ თმობდა არტაანის ქართველობა თავის პოზიციებს მაჰმადიანების, გრიგორიანების, კათოლიკური და ბერძნულ-მართლმადიდებლური ეკლესიის სასარგებლოდ.“ (იქვე 1979: 87) კარგი მოქართულე, სხარტი აზროვნების, უცხო ენების მცოდნე ხუცესი, მრავალმხრივ საინტერესო ადამიანი ჩანს და შინარსიანი ცხოვრებაც ჰქონია: პირად საკუთრებაში აქვს წისქვილი, დუქანი, მისდევს მეფუტკრეობას, ახალციხის კათოლიკეთა ქვემო ეკლესიის სკოლაში ეწევა პედაგოგიური საქმიანობას. სამცხე-ჯავახეთის მუზ. ხელნაწერთა ფონდში შემორჩენილია მის მიერ მომზადებული გადსაცემი გაკვეთილების გეგმა-კონსპექტები, ნახაზები, მოსწავლეთა გვარები. იოანე ხუცესის მემკვიდრეობას ამდიდრებს: „თეოლოგიური ხასიათის ვარჯიშობანი, კათოლიკური ლექციონარის თარგმანები, სოლომონ I-ის კარზე შედგენილი წყალობის სიგელები, პირადი ქცევითი ხასიათის ჩანაწერები, გაკვეთილების შედგენილობა, ტექსტოლოგიური საწყისების შესწავლის ცდა. შოთა ლომსაძე მის სხვა უნარზეც ამახვილებს ყურადღებას: „ჩვენ ვფიქრობთ, რომ შესაძლებელია, იოვანე იმერეთში უფლისწულთა და საერთოდ, სამეფო ოჯახის შვილთა აღმზრდელადაც ყოფილიყო მიწვეული. ასეთი

საქმიანობით, იგი დაახლოებული ჩანს ახალციხის საფაშო სახლთანაც”. (იქვე 1979: 493-499)

ივანე გვარამაძე (ხელნაწერის გადამწერი) დაბადებულია 1831 წელს, ღვინობისთვის პავლე გვარამაძის ოჯახში. ივანესავე ცნობით, მამამისი პავლე, ერთი ახალციხელი გლეხკაცი იყო თუმცა ხვან-თესვა არ იცოდა. მეწვრილმანეობდა, იცოდა ქსელის ბეჭვდა და მექუდეობაცა, როგორც მაშინ ამბობდნენ „ფეხზედ ვაჭრობა“. თავად ივანე ნათლიას - მღვდელს პავლე ხარისჭირაშვილს მიაბარეს. ივანე იმდენად ბეჯითი მოსწავლე გამოდგა, რომ მოგვიანებით, „საკითხავში“, ცნობილ ხრონოგრაფსა და მოძღვარს, სტეფანე ნავროზაშვილს მიაბარეს (ეს უკანასკნელს ჩვენი ქრონიკების ერთერთი გადამწერია) როგორც შ. ლომსაძე აღნიშნავს, პატარა ივანეს მხატვრობის ნიჭიც ჰქონია. ივანე გვარამაძემ სტამბულშიც მიიღო განათლება და 1860 წ. დაბრუნდა საქართველოში. იგი ერთხანს თბილისში სოლოლაკში ცხოვრობდა და კერესელიძის სტამბაში ასოთამწყობად მუშაობდა. 1869 წელს მღვდლად აკურთხეს და სოფელ ხიზაბავრში მთავარი მღვდლის მოადგილედ გაამწესეს. ამ დროიდან ივანე გვარამაძის, „ვინმე მესხის“ ფსევდონიმით აქტიურად მოღვაწეობს ქართულ პრესაში. ივანე გვარამაძე მე-19 საუკუნის 70-იანი წლების მესხეთის გამორჩეული საზოგადო მოღვაწეა: მუშაობს საერო სკოლაში, ჩართულია პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ცდილობს გლეხთა პრობლემების მოგვარებას, თარგმნის სომხურ ლიტერატურას, იბრძვის მესხეთის დაცარიელებული სოფლების განაშენიანებისა და კვლავ გაქართულებისათვის. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში საკვლევ თემაზე მასალების მოძიებისას, აღმოჩნდა პირადი ხასიათის წერილი, გაგზავნილი ივანე გვარამაძის მიერ დიმიტრი ბაქრაძისადმი. მკითხველი საერთოდ რომ არ იცნობდეს გვარამაძის ცხოვრებას, აღნიშნული წერილი სრულებით საკმარია მისი, როგორც ღირსეული მამულიშვილის, ეროვნულად მოაზროვნის, საკუთარი კუთხისა და ერთიანი ქართული სახელმწიფოებრიობის დიდი დამცველის შესაცნობად. (აღნიშნულ წერილს დისერტაციაში ვაქვეყნებთ).

როგორც ვხედავთ, ხელნაწერის ავტორი იოვანე ხუცესი და მისი ქრონიკის გადამწერ-კომენტატორი ივანე გვარამაძე, შესაბამისად XVIII და XIX საუკუნეების სამხრეთ დასავლეთი საქართველოს ისტორიის უშუალო მონაწილენი არიან, რომელთა ღვაწლის გაუთვალისწინებლად შეუძლებელი იქნებოდა სრული წარმოდგენა შეგვქმნოდა აღნიშნული ეპოქის შესახებ.

თავი III. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული, ივ. გვარამაძის მიერ გადაწერილი ხელნაწერის ახლანდელი მდგომარეობა; ივანე გვარამაძის „მისიონარული დღიურისა“ და შ. ლომსაძის „ახალციხური ქრონიკების“ შედარებითი დახასიათება.

სადისერტაციო ნაშრომის მე-3 თავში განხილულია ივ.გვარამაძის მიერ გადაწერილი ხელნაწერის „საისტორიო დღიური წერილები ხოჯავანთ მღვდლის მამა იოვანესი“, აღწერილობა და მოცემულია გადამწერის კომენტირება. აქვეა წარმოდგენილი შ. ლომსაძის მიერ გამოცემული ამავე ნაშრომის შედარებითი შესწავლის ცდა და კვლევის შედეგად მიღებული სურათი. შ.ლომსაძის აზრით, „ქრონიკების ყველა ვარიანტს დასაწყისი აკლია. შედარებისას გამოირკვა, რომ ყველაზე სრულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის ვარიანტი, რომელიც საფუძვლად დაედო ჩვენს გამოცემას. ვარიანტებს შორის სხვაობა უმნიშვნელოა, რაც უმთავრესად უნებლიედ დაშვებული შეცდომებითა და კორექტურით განისაზღვრება.“ (ლომსაძე 1979: 84) ჩვენი მხრივ შევნიშნავთ, რომ მკვეთრად განსხვავებული ფაქტები ქრონიკის 89-107 გვერდებზეც აღმოჩნდა. ეს სწორედ ის გვერდებია, რომელიც შ. ლომსაძემ თავად შეავსო ახლად მოპოვებული მასალით და ამიტომ, ივ. გვარამაძის მიერ გადაწერილი და ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ქრონიკისგან განსხვავებით, მის მიერ გადამუშავებული „ახალციხური ქრონიკის“ ნავროზაშვილისეული გაგრძელება სრულიად განსხვავებულ სურათს იძლევა 1809-1842 წლების მიმოხილვისას, როგორც რაოდენობრივი, ასევე შინაარსობრივი

თვალსაზრისით. შ.ლომსაძე შესანიშნავად გაერკვა სტრუქტურულ ცვლილებებში, ამიტომ ხელნაწერის პრინციპი შეცვალა და ხოჯავანთ იოვანეს გარდაცვალების შემდეგ, 1809 წლიდან, გამყოფი ტიხარის ნაცვლად გამოაქვეყნა სტეფანე ნავროზაშვილის, სტეფანე აბინაშვილის დასათაურებით (შევსებული ახალი ინფორმაციით) ქრონიკა-დღიური, რითიც აღნიშნულ ხელნაწერს ტრანსფორმირებული, განსახავებული სახე მიეცა.

ჩანაწერები, რომელიც ივ.გვარამაძემ არ შეიტანა 1892 წელს მის მიერვე გადაწერილ ხელნაწერში, 1976-1979 წლებში შეავსო შ.ლომსაძემ. ასე, რომ გვარამაძისეულ და ლომსაძის მიერ გადამუშავებულ ვარიანტებს შორის ძირეული განსხვავებები 1809-1842 წლებზე მოდის.(დისერტაციაში ყველა ტიპის განსხვავებაა წარმოდგენილი). ხოლო 1763-1809 წლების ამსახველი ქრონიკები, (როგორც შ. ლომსაძეც მიუთითებს) პრაქტიკულად იდენტურია ერთმანეთის.

თავი IV „ახალციხური ქრონიკის” ნიკო ბერძენიშვილისეული ვარიანტის შედარება ივ. გვარამაძისეულ ვარიანტთან, კვლევის ანალიზი და ნ.ბერძენიშვილის ჩანაწერები

მეოთხე თავში გაანალიზებულია ნ, ბერძენიშვილის მიერ 1933 წელს გადაწერილი „ხოჯა ჰავანას დღიური”, იგივე „ახალციხური ქრონიკა”, რომელიც უფრო ადრე გადაუწერიათ ხოჯავანთ ნათესავებს.

ზოგადად, „საისტორიო მისიონარული დღიური წერილები ხოჯავანთ მღვდლის მამა იოვანესი”, სამი ხელნაწერის სახითაა ჩვენამდე მოღწეული. ჩვენ პირველწყაროს პრინციპით შევისწავლეთ: 1. ივ. გვარამაძის მიერ 1892 წელს გადაწერილი და ნ. ბერძენიშვილის მიერ 1933 წელს შესრულებული ვარიანტები. 2. ახალციხის მუზეუმში დაცული წირვის დავთარში მიკვლეული შ. ლომსაძისეული გადამუშავებული ვარიანტი. მათი შედარებითი ანალიზისას დავადგინეთ, რომ ნ. ბერძენიშვილის „ახალციხური ქრონიკა”, დაცული ხელნაწრთა ეროვნულ ცენტრში

(№2527), არ არის გამოქვეყნებული. (განსხვავებით ივ. გვარამაძის ვარიანტისგან, რომელიც გადამუშავებული, ფორმატით გამოსცა ბ-მა შ. ლომსაძემ). სადისერტაციო ნაშრომში ჩვენ ვაქვეყნებთ ნ. ბერძენიშვილის მიერ 1933 წელს ახალციხეში გადაწერილ ხელნაწერს და ვურთავთ ჩვენი კვლევის შედეგად მიღებულ ანალიზს. აღნიშნული თავი ჩვენს მიერ დიფერენცირებულია ხუთ ქვეთავად: პირველ თავში ნაჩვენებია ხელნაწერის ვიზუალური მდგომარეობა, მეორეში-ბერძენიშვილის ექვსი რვეულის გარეკანზე არსებული დასათაურებები და მათ შორის ცვლილებანი. მესამეში, პუნქტობრიობისა და რაოდენობრიობის დიფერენცირებით, მოცემულია ნ.ბერძენიშვილისა და ივ. გვარამაძის ქრონიკების შედარებითი მიმოხილვა. მეოთხეში-ქრონიკების პუნქტობრივი მაჩვენებლების ფონზე, თარიღების შეჯერება და თემატიკის განხილვა. მსგავსი და განმასხვავებელი ფაქტორების დაფიქსირება, ძირეული ცვლილებების ზუსტი ჩამონათვალი. მეხუთეში კი ამ თავის შემაჯამებელი სურათია წარმოჩენილი, რომელსაც თან ერთვის, ნ. ბერძენიშვილის ხელნაწერში დაცული ავტორისეული შეფასებები .

თავი V ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური წერილებიდან“ სამცხე-ჯავახეთის ეკონომიკურ-სოციალური ვითარების მიმოხილვა; სამცხე-საათაბაგოს ქართველობა და მათი მენტალობის საკითხი ქრონიკებში შემონახული გვარ-სახელების მიხედვით

ნაშრომის მეხუთე თავში გადმოცემულია სამცხე-ჯავახეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებანი გვიანფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიიდან. ივანე ჯავახიშვილი სამხრეთ საქართველოს დაუძლურების ფესვებს ჯერ კიდევ შორეულ წარსულთან აკავაშირებს და სრულიად ლოგიკურდაც: „რუმის თურქმანთა შემოსევა საყურადღებოა, როგორც საქართველოს სამხრეთ დასავლეთ სანაპიროზე თურქთა გამლიერების პირველი დასაწყისი. მოვლენა, რომელსაც შემდეგში უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა და საქართველოს

დამოუკიდებლობისთვის და თვით მესხეთისთვისაც საბედისწერო შედეგი მოჰყვა.”
(ჯავახიშვილი 1966: 390)

„საისტორიო მისიონარული დღიური-წერილების” ავტორი ხოჯავანთ იოვანე, რომელიც ერეკლე მეორის თანამედროვე და სოლომონ პირველის კარზე ნამსახურები იყო, ვაჭართა წრეს ეკუთვნოდა, ამ მხრივაც ფართო თვალსაწიერს ფლობდა და ამიტომაც მისი ინფორმაცია ფართო სპექტრის შემცველია. ხუცესი გვიყვება 1763 წელს აპრილში, თუ როგორ წავიდა სტამბოლს ქარავანი, თუ როგორ დაბრუნდა ტრაპიზონიდან დავითი, რატომ დაიკარგა მამამისის აზრუმიდან გამოგზავნილი ხარა, როგორ ვაჭრობს მისი ძმა ლუკა აზრუმში. გვამცნობს ვინმე იოანე ბერძენის რუსეთს წასვლას, „ქუთაისში ხულების მეიდანში გამოდგმის ისტორიას” და სხვ. მიუხედავად იმისა, რომ ავტორი ერთი შეხედვით, ყოველდღურ რუტინულ ყოფას გადმოგვცემს, მის ცნობებში მრავლად მოიპოვება მასალა ეპოქის სოციალ-ეკონომიკური სურათის რეკონსტრუქციისთვის. „მისიონარული დღიური-წერილები”, თუ „ახალციხური ქრონიკა” რეალურად გადმოგვცემენ ეკონომიკურ-სავაჭრო საურთიერთობო საშუალებებს და სამიმოსვლო გზებს, რომელიც აკავშირებდა ახალციხის საფაშოს: აზრუმთან, სტამბულთან, მოზდოკთან, ერევანთან, ქართლთან, იმერეთთან, უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსთან. ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილებისა” და „ახალციხური ქრონიკის” შეჯერების შედეგად იკვეთება ის ძირითადი სავაჭრო, სამეურნეო თუ სამოხელეო სახის თანამდებობები, პროფესიები თუ ტიტულები, რომლებიც მოქმედებდა XVIII-XIX საუკუნის სამცხე-ჯავახეთში. მაგ:1) მეწვრილმანეების დუქანი. (§8, გვ123.2) თერძი-სიმონიშვილი. (§20, გვ125 .3) მხატვარი-სილიბისტრე. (§5, გვ125). 4) მამუკა მდივანი. (§7, გვ126) 5) ყასაბი მაჰმუდი. (§22, გვ126. 6) მენახირე პოლოსა. (§26, გვ126.) 7) მეზვერე მემი. (§15, გვ127). 8) ფრა დიონისე. (§4, გვ128). 9) პატრი იაკობი. (426, გვ128. 10) გუსარი იოვანე. (§15, გვ134.11) ჟენერალი სუკატინა. (§26, გვ135. 12) თავადი ციციშვილი. (§25, გვ135. 13) მოქალაქე ასლანა. (§28, გვ135 14) დავით მღებარი (.24 გვ13)

ამავე თავის მეორე ქვეთავში, ხელნაწერის მიხედვით, წარმოდგენილია, გვიანფეოდალური ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სრულიად განსხვავებული მსოფლმხედველობა და ეთნიკური სიჭრელით აღსავსე ყოფა. „კავკასიური ცივილიზაცია თავისი ხასიათით ლოკალურია, ის შემთხვევაა, როცა ლოკალურობა უნივერსალიზმის ბუნებრივი შემადგენელი ნაწილია. კავკასიური სამყაროს მნიშვნელოვანი ნაწილის იდეოლოგიას ქრისტიანობა განსაზღვრავდა, მეორე ნაწილი ისლამის მიმდევარი იყო. როგორც ერთმა, ისე მეორე რელიგიამ დიდი როლი შეასრულა ცივილიზაციური პროცესების წარმართვაში”.(მეტრეველი 2009: 51)

ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილების” პირველი გაცნობისას იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ქრონიკებში მოთხრობილი ამბების დიდი ნაწილი, გვარები, სახელები, ტიტულები არაქართული წარმომავლობისაა. უცხო სურნელი მოსდევს თითქოს ქართულ ფრაზეოლოგიას. ის სურნელი, ძალდატანებით, იარაღის ჟღარუნით, სისხლიანი მეთოდებით რომ შემოიჭრება ხოლმე, პატარა ერების ცხოვრებაში. საბედნიეროდ, ქრონიკებზე დეტალურმა მუშაობამ ეს განცდა დაჩრდილა, გააქრო და საბოლოო სურათი, სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ქართველობისა თუ მენტალობისა საპირისპიროდ წარმოაჩინა. ნ. ბერძენიშვილი ახალციხის მოსახლეობის „ქართველობის საკითხის” შესახებ შემდეგ მოსაზრებას აყალიბებს: 1. „შერქმეული სახელები წმინდა ქართული წარმოშობისაა; 2. ძველი შესანიშნავია მესხური ფოლკლორისათვის; 3. ენობრივად-ქართველნი არიან; 4. სოფლის მოსახლეობა უფრო „ქართულია”; 5. ქართული ენა ამ კათოლიკეთათვის და უფრო მათი პიროვნებისათვის მშობლიური იყო. 6. XVI-XVII საუკუნეებში ახალციხის მხარე სულ უფრო და უფრო კარგავდა ქართულ იერს, ოსმალობას იძენდა. 7. ასე რომ ქართულის ახლად გავრცელების პირობა არა-ქართულმოსახლეობას შორის აქ აღარ იყო. (ბერძენიშვილი 1933: 31) ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილების” ქრონიკები გვაძლევს საშუალებას, გავაკეთოთ დიფერენცირება გვარ-სახელებისა და თანამდებობებისა, რომელნიც თავის მხრივ თვალსაჩინო არგუმენტად გამოდგება XVIII-XIX საუკუნეების

ახალციხის საფაშოში უკვე მყარად დამკვიდრებული, ფეხმოკიდებული ეთნიკურ-სოციალური მახასიათებლებისა.

თავი VI. კათოლიკეთა საკითხი ახალციხის საფაშოში, სომეხი უნიტორების, ლათინ-კათოლიკების ურთიერთობები და რელიგიური დაპირისპირებანი. ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილებიდან.“

მეექვსე თავში, წყაროზე დაყრდნობით, ჩვენს მიერ განხილულია, რელიგიურ ნიადაგზე არსებული დაპირისპირებანი, რომლითაც ასე გამოირჩეოდა ახალციხის საფაშო. როგორც ცნობილია „პირველი მისიონერები საქართველოში ჩნდებიან XIII საუკუნის 20-იან წლების დასასრულსა და 30-იანი წლების დამდეგს. მისიონერთა პირველ რაზმს შეადგენდნენ ფრანცისკანელთა ორდენის წევრები, ე.წ. მინორიტები, ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარულ დღიურ-წერილებში“ კათოლიკობის თემას და სომხურ-ლათინურ-ქართული ურთიერთობების წარსული ვრცლად იმიტომ წარმოვადგინეთ, რომ ჩვენი საკვლევი ხელნაწერის ავტორი და კომენტატორები კათოლიკეები არიან და ეს თემა წამყვანი ისტორიული პასაჟია „მისიონარული დღიური წერილების ქრონიკებისა.“ მათი გაკათოლიკეზაც, სწორედ, ამ ისტორიული წარსულითაა განპირობებული.

მახლობელ აღმოსავლეთში, XV საუკუნიდან, „რომის კაცების“ გარეშე დარჩენილი კათოლიკურ ტაძრები და მათ მიერ გახსნილ სასწავლებლების ნაწილი მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ შეიერთა, ხოლო ის ნაწილი, რომელმაც შეინარჩუნა კათოლიკობა, ლათინი პატრების ნაცვლად, კილიკიიდან და ნახჩევანიდან ჩამოსული სომეხი ბერების ზედამხედველობის ქვეშ მოექცა. აქედან იწყება ქართველთათვის (თუნდაც კათოლიკე) მტკივნეული ისტორია, ასეთი ვითარება განსაკუთრებით მძლავრობდა ახალციხის საფაშოში და ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილები“ ამ ტენდენციას გამოკვეთს. ივ.გვარამაძის „მისიონარულ“

თხზულებაში საკმაოდ, ვრცლადაა წარმოდგენილი ახალციხის საფაშოში ლათინ-კათოლიკეთა და სომეხი უნითორი მღვდლების მტრობამდე მისული დაპირისპირებების კონკრეტული ფაქტები. მოვლენათა ეპიცენტრში რამოდენიმე გვარი ფიგურირებს. განსაკუთრებით საინტერესოა: შაჰყულიანისა და ხარისჭირაშვილის, შაჰყულიანისა და მაქანდარაშვილის, შაჰყულიანისა და ნავროზაშვილის დაპირისპირებების ისტორიები. ივ.გვარამაძის „მისიონარული დღიური-წერილების“ მიხედვით, ამ თავში განხილულია, 1763-1809 წლებში, როგორ ხდებოდა ოსმალებისა და სომეხი უნითორების მხრიდან მესხეთის კათოლიკური მოსახლეობის დევნა. ხოლო იგივე წყაროზე დაყრდნობით გაშუქებულია 1809-1842 წლის ქრონიკების სახით ქრისტიანი ცარიზმის, ოსმალებისაგან არანაკლები, მტრული დამოკიდებულება ახალციხის საფაშოს კათოლიკე მოსახლეობის მიმართ. „მისიონარული დღიური წერილები“, შაჰყულიანისა და ხარისჭირაშვილის დაპირისპირების შემდეგ, დეტალურად გვიამბობს, შაჰყულიანის უსაზღვრო გაძლიერებას, რუსეთის მხრიდან მის მიმართ მნიშვნელოვან მხარდაჭერასა და სტეფანე ნავროზაშვილთან (ამ დღიურის გაგრძელების ავტორი) მტრობას.

თავი VII. XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის დასაწყისის იმერეთის სამეფო ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილების“ ქრონიკების მიხედვით; ერეკლე II-ის ურთიერთობების რამოდენიმე საკითხი იმერეთთან, მეფის რუსეთთან და ახალციხის საფაშოსთან.

მეშვიდე თავში ვეხებით პოლიტიკურ მოვლენებს, რომელიც მიმდინარეობდა იმერეთის მეფეს სოლომონ მეორეს, ქართლ-კახეთის მეფეს ერეკლე მეორესა და რუსეთს შორის ახალციხის საფაშოსთან დაკავშირებით. ბუნებრივია, ხოჯავანთ იოვანეს ქრონიკებში დაცული ისტორიები ერთმნიშვნელოვნად საყურადღებოა, რადგან, როგორც უკვე ითქვა, ავტორი ორივე მეფეს, მათ ელჩებს,

ბატონიშვილებს კარგად იცნობდა და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაშიც იყო ჩართული. ხოჯავანთ იოვანე ყოველდღიურ მოვლენებზე დამკვირვებლად გვევლინება და ქრონიკის ძირითადი თემები ამ ყოველდღიურობიდან იღებს სათავეს: (ვაზუსტებთ, ქრონიკების წინ დასმული რიცხვები ავტორისეულია და აღნიშნავს თვის იმ რიცხვს, როდესაც ჩანაწერი სრულდებოდა), „1763წ. იანვარს თათრის ჯარი იმერეთითგან მობრუნდა სამშაბათსა“. ხოჯავანა დაწვრილებით გადმოგვცემს სოლომონ პირველის და ჰასან ფაშას, თეიმურაზის, იმერეთის ხელისუფლისა და რაჭის ერისთავის დაპირისპირებებს: 1767 წლის ქრონიკებში ხოჯავანა წერს: „16. ჰასან ფაშა გამოცვალეს; 12. მაისს უღე აიყარა, წავიდა ჩარნაგეთისაკენ.“ „1769წლის 28 იანვარს მეფე სოლომონი რაჭას წავიდა“. (გვარამაძე 1892: 16), „მეფე სოლომონის ძმა იოსები გელათს კათალიკოსად აკურთხეს.“ (იქვე 1892 16) ავტორი გვაცნობს დადიანისა და სოლომონ პირველის დამაბული ურთიერთობას 1770 წლიდან: 2. „ღვინობ. დადიანისგან გავიქეციით ქვიტირს;“ 5. ხონი და მის ახლო სოფლები დაათარეშა დადიანის ჯარმან. მეფე სოლომონი დადიანს მივიდა ნამაშევს; 17. დადიანი გაიქცა მეფე სოლომონისგან მათხოჯს. 16. ბატონიშვილი მეფეს გაადგა სახლთუხუცესით და თამაზა მესხით, გიორგი ბატონიშვილის დავით ბატონიშვილი დაკოდეს და დაიჭირეს ალექსანდრე ბატონიშვილმან და მის კაცებმან. იმერეთის ისტორიის არასასურველი მოვლენების შემდეგ, თზულება იმერეთის უკანასკნელი მეფის სოლომონ მეორის მეფობის უკანასკნელ პერიოდზე, დავით გიორგის ძის გარდაცვალებასა და ახალციხეში მათ დევნილობაზეც გვიამბობს: მაგ:1810,19, მეფე სოლომონი მოვიდა აქა.19. ივნისს-თათრის ჯარით მეფე სოლომონი წავიდა იმერეთს რუსზე.7. მოშალა ყიზილბაშის ორდი რუსმან ახალქალაქითგან. 12. თათრის ჯარი წავიდა იმერეთისკენ. 25.თათრის ჯარი ცარიელი მივიდა იმერეთითგან. 29. მეფე მოვიდა სვირსა, აჰმად ბეგი მოვიდა.1. გიორგობა. მეფე სოლომონი იმერეთითგან გამოქცეული მოვიდა 150 კაციტ არტანს და იქითგან ერევანს1771 წელს: -2-ერეკლე II-ეს თავადი ციციშვილი მოვიდა. იაკობი მიუყვანე. გივი ციციშვილი წავიდა. -1772.5. მარტს მეფე ერეკლესგან ცხენი მოუვიდა

ჯენერალს ქუთაისში. 1772. 4-მკათათვე. რუსის და ერეკლე მეფის ჯარის შეყრის ამბავი ითქვა. (გვარამაძე 1892: 5) ან 1773. 4. ერეკლე მეფის კაცმან გამოიარა დადიანითგან. მეფე ქართლს, სურამს გადავიდა. მეფის შეყრა თქვეს სურამს. 1773. 10. ირაკლი მეფე და სოლომონ მეფე ჯავახეთს მოვიდნენ, ჯავახეთს გარიგება თქვეს. (გვარამაძე 1892: 23) ხუცესი იოვანეს 1774 წლის ჩანაწერები გვიყვება: 1774.1. მეფე სოლომონმა თათრის და ლეკის ჯარი დახოცა და გააფუჭა სრულად. 1774.7.რაჯაბ ლეკი მეფემ ერეკლე მეფეს გაუგზვნა. 1774.24. ერეკლის გოგია ბინბაში ქუთაისს მოვიდა მეფესთან. „მისიონარულ წერილების“ 1771-1772 წლის ჩანაწერები მოგვითხრობენ რუსეთ-თურქეთის ომში ქართველ მეფეთა მონაწილეებაზე და რუსი გენერლების ისტორიებს. ხუცესის ქრონიკები აფიქსირებენ ამ წლებში და საერთოდ, ერეკლეს გარდაცვალების შემდგომ პროცესებს. ყველაზე მძიმე მდგომარეობა თურქთა მიერ დაპყრობილ მესხეთში იყო: „ოსმალეთის ხელში მყოფი მესხეთი საბოლოოდ ჰკარგავდა ქრისტიანობას და ამასთანავე შორდებოდა დანარჩენ საქართველოს, როგორც პოლიტიკურად ასევე კულტურულად. ამიტომ, სამცხე-საათაბაგოს შემოერთება გადაიქცა ერეკლე II-ის პოლიტიკის მთავარ საკითხად რაშიაც მას იმერეთის მეფე სოლომონ I ემხრობოდა. სამცხე, რომელსაც სათავეში გამუსულმანებული ჯაყელები ედგნენ XVI-XVIII საუკუნეებში ცილობის საგნად იყო გადაქცეული უცხო ძალებსა და ქართულ სამეფო-სამთავროთა შორის. ერეკლე II ერთ-ერთი ის უკანასკნელი ქართველი მეფე იყო, რომელი ამ ფაქტს არ ეგუებოდა და მთელი ძალით იბრძოდა მის გამოსახსნელად, „რეალურად, მესხეთის კულტურის, ენის, საწმუნოების ნამდვილ დამცველად და ერთარდეთ მემკვიდრედ ქართლ-კახეთის სამეფო, ამ შემთხვევაში, ერეკლე გამოდიოდა და ამ თვალსაზრისით ქვეყანა, მისი იყო.“ (ლომსაძე 2011: 78)

თავი VIII. ახალციხის საფაშოს როლი XVIII-XIX საუკუნეებში; ახალციხის საფაშოს მმართველობის სტრუქტურის საკითხისათვის; „ლეკიანობა“ და დემოგრაფიული ვითარება.

დისერტაციის მერვე თავში განვიხილავთ ხოჯავანთ იოვანეს დღიურის იმ ნაწილს, რომელიც ასახავს გვიანფეოდალური ხანის სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში ახალციხის საფაშოს წამყვან როლს. ასევე, „ლეკიანობასა“ და მხარის დემოგრაფიულ ვითარებას. საუკუნეთა განმავლობაში ურთიერთობა ქართველებსა და ოსმალებს შორის მეტად დამაბული, მტრული განწყობისა იყო. ოსმალეთი ფაქტობრივად არ მიდიოდა რაიმე კომპრომისზე ქართველთა სამეფოს მესვეურებთან, თუმცა „დიალოგი“ და თანაც მრვალმხრივი, მიმდინარეობდა საუკუნეების მანძილზე, ქართველებსა და ოსმალეთის მანდატით აღჭურვილ ახალციხის საფაშოს შორის, რომლის ორაზროვანი, თუმცა აშკარად დამლუპველი როლი, მიმართული იყო საქართველოს საზიანოდ. „მე-17 საუკუნეში საქართველოს სამხრეთის კარიც მოეშალა, ვინაიდან სამცხე-საათაბაგო ნაწილობრივ გამაჰმადიანდა და თურქეთის იმპერიის უბრალო ადმინისტრაციულ ნაწილად იქცა“.

(ქიქოძე 1958: 90)

„მისიონარულ დღიურში“ უამრავი ჩანაწერი გვხვდება ერეკლე მეორეზე, ლეკთა თარეშზე, ახალციხის ფაშების თავხედურ ქმედებებსა და საერთოდ, იმ დროისათვის დამახასიათებელ, ერთმანეთთან გადახლართულ სეპარატისტულ თუ სხვა სახის დიპლომატიურ გარიგებებზე. ხუცესი იოვანე,¹ პირადად იცნობდა ახალციხის ფაშებს, XVIII-XIX საუკუნეების საქართველოს ისტორია და თავად ხუცესის 1763-1809 წლების წერილები, ერთმნიშვნელოვნად აღიარებენ ახალციხის საფაშოს მნიშვნელოვან როლს, რომელიც ერთდროულად ებრძოდა იმერეთის მეფეებს და პირიქით, იფარავს მათ დევნილობაში მყოფთ, გარიგებაში შედიოდა ერეკლე მეორესთან და იმავდროულად, გაურბოდა ერთიანი ქართულ

¹ ასე უწოდებს მას შ.ლომსაძე, რადგან ის კათოლიკე მღვდელია. ნ.ბერძენიშვილი კი ხოჯა ჰავანად მოიხსენიებს.

სახელმწიფოებრიობის იდეას. ქრონიკებში ფართოდაა გაშლილი ლეკიანობის საკითხი, რომელის უკიდურესად ცვლიდა მესხეთის დემოგრაფიული ფონს. ქრონიკის მასალაზე დაყრდნობით, დისერტაციაში გამოკვეთილია, ისტორიული პირების და განსაკუთრებით ჰასან ფაშას, სულეიმან ფაშას, ზაბით ფაშასა და გოლა ფაშას როლი, რომლებიც ყოველ ღონეს მიმართავდნენ სამცხე-საათაბაგოს საბოლოო გამუსულმანებისა და მისი თურქეთის მიერთებისათვის..

თავი IX. ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილების“ მიხედვით XVIII-XIX საუკუნეების სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ყოფითი ცხოვრების რამდენიმე საკითხისათვის

ჩვენი ნაშრომის მეცხრე თავში შეჯამებულია ხუცესი იოვანეს თხზულებაში გაბნეული ის ცნობები, რომლებიც გადმოგვცემენ სამხრეთ დასავლეთ საქართველოსა და თავად ქრონიკების ავტორის ცხოვრების ყოფით, ზოგჯერ კი პიკანტურ ისტორიებს. ხუცესი, როგორც თავდადებული კათოლიკე, ყურადღებას აქცევს მეორეხარისხოვან დეტალებს და ამავე დროს გვიამბობს რომის პაპების ხელდასხმაზე. იგი იმდენად მიღებული და დაფასებულია სოლომონის კარზე, რომ შეუძლია სკივრი მიაღწიოს მეფეს, ივახშმოს მასთან, კათალიკოსთან, „ჯენერალთან“. მას აზრს ეკითხებიან ბატონიშვილები, განსაკუთრებით ალექსანდრე: „1772. 15 ალექსანდრე და ზაქარია მოძღვარი ვნახე. 28. ალექსანდრე ბატონიშვილი საყდარზე მოვიდა სანახავად. კათალიკოსი ვნახე და ვიბაასე. (ვიბჭე) 23. ალექსანდრე ბატონიშვილი მოვიდა ჩემთან. 1776. ალექსანდრე ბატონიშვილი მდივან დავითით წირვაზედ მოვიდა ქადაგების სასმენელად“ . ხოჯავანთ იოვანე გვიყვება ასევე, აბანოში ჩატარებულ საეკლესიო ლიტურგიკაზე, აღსარებებზე, რელიგიური ნიშნით ოჯახების ნგრევის ფაქტზე და სხვა: “ 1768. 7. მამუკა მდივნის სახლში ვსწირე. 1770. 30. ქუთაისს აბანოში ვსწირე. წირვაზედ მოვიდნენ კაპიტანი, ოფიცრები და გუსარები. ხოჯავანთ იოვანეს თხზულებაში თავმოყრილია ჩვეულებრივი ყოფითი

მოვლენების, სტიქიური უბედურებების, მუსულმანთა გაქრისტიანების, აჭარლებზე თავდასხმის, საქარავნო გზებზე გარდაცვლილების, წვრილმანი ქურდობების, უბრალო ადამიანებისა და მაღალი საზოგადოების ცხოვრების ამსახველი ეპიზოდები მაგ: „1769. 4. პრილს. დადიანის დედოფალი ერეკლეს და ელისაბედი მიიცვალა. 17. ზოგნი კუდიანის ვარსკვლავის აღმოჩენაზედ ეჭვობენ.“ ქრონიკაში აღწერილია შუა საუკუნეების საქართველოსა და მაშინდელი მსოფლიო ეპიდემიის-შავი ჭირის მძვინვარების ფაქტი. „მისიონარული დღიური-წერილების“ ამონარიდების მიხედვით, როგორც წყაროდან იკითხება, ახალციხეში ჟამიანობა განსაკუთრებით მძვინვარებდა 1790-1785 წლებში: „1790. 19. აქ ჟამის გამოჩენა თქვეს. 6. თიბათ. პატრი იოანე ჟამისგან იმერეთს წავიდა. 22. ჟამით ბრმა თევდორეს ცოლი მიიცვალა. 5. ჟამით საძლელიანთ მეფურნის ბიჭი მოკვდა“. იოვანე ხუცესს ეხერხება ერთ სიტყვაში ჩადოს თვისობრივი შინაარსი მთლიანი სათქმელისა: გამოწლეს, გადააქალაქეს, მოიგლიჯა, იჟლიტებოდა, კიკიანის ბუში, ბებერი კუსაი, თავწვრილი სილიბისტრე, კაციპარია თამაზა, ხრინწიანი ანნაი, ჭუჭყა კოლა და სხვა. მისი ლექსიკა გამორჩეულია. თანაბარი სიმშვიდით ყვება უბრალო მოკვდავებისა და ძლიერთა ამა ქვეყნისათა ისტორიებს: მაგალითად: ერევნიდან დაბრუნებული ახალგაზრდის სიკვდლს და მისი ცხენის ცივ წყალში გაშემების ამბავს, წულუკიძეებისაგან გაბუნების „მოთხრას“, რუს ხელმწიფის ეკატერინეს სიკვდილს, აფხაზების აშლას, ქუთაისელი სომხებს თავხედობას, დადიანის ცოლის ელისაბედის მიცვალებას და სხვა.

ზოგადი შეფასებით ხოჯავანთ იოვანე წარმოგვიდგება გვიანშუასაუკუნეების საქართველოს ერთი მონაკვეთის მნიშვნელოვან ქრონისტად, რომლის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია ეხება, როგორც სოციალურსა და ეკონომიკურ საკითხებს, ასევე, ახალი კუთხით წარმოაჩენს პოლიტიკურ მოვლენებს, რომლებმაც გადამწყვეტი როლი შეასრულეს, მომდევნო პერიოდის, საქართველოს ისტორიის განვითარებაში.

დასკვნა

1892 წელს ახალციხეში ივანე გვარამაძის მიერ გადაიწერა „საისტორიო მისიონარული დღიური წერილები ხოჯავანთ მღვდლის მამა იოვანესი“. 1933 წელს ნიკო ბერძენიშვილმა გადაწერა ხოჯავანთ იოვანეს ნათესავების მიერ შესრულებული „ახალციხური ქრონიკა“, იგივე ხოჯა ჰავანას დღიური. ხოლო 1979 წელს შოთა ლომსაძემ გამოსცა იგივე წერილების რამდენადმე შევსებული ვარიანტი „ახალციხური ქრონიკის“ სათაურით. კვლევის შედეგად მიღებული სურათი ასეთია:

1). ივ. გვარამაძის „მისიონარული დღიურის“ 107-გვერდიანი, ხოლო შ. ლომსაძის გამოცემული 111 გვერდს მოიცავს. როგორც ირკვევა ქრონიკა გვამლევს სხავობას რაოდენობრივი თვალსაზრისით და ზოგიერთ მომენტშიც ერთმანეთისაგან შინაარსობრივადაც განსხვავდებიან. პირველი მნიშვნელოვანი განსხვავება მათ შორის დგება, 1794 წლის მოვლენების თხრობისას, როდესაც „მისიონარულისა“ და „ახალციხური ქრონიკების“ 6 ცნობა შინაარსობრივი თვალსაზრისით ერთმანეთს სცილდება. 2). „მისიონარულ დღიურ-წერილებში“ მასალა ერთ მთლიანობადაა შეკრული, მხოლოდ 89 გვერდზე გვხვდება გამყოფი ხაზი და ყოველგვარი ქვესათაურია ან რაიმე მითითების გარეშე, გადამწერი ივ. გვარამაძე ხელნაწერს გვთავაზობს ავტორისეული სტილით. შ. ლომსაძე კი „ახალციხური ქრონიკების“ იგივე მასალას გვაწვდის სამი ერთმანეთისაგან მკვეთრად გამიჯნული სათაურით: ა) იოანე ხუცესის მისიონარული დღიური (გვარამაძესთან იკითხება-იოვანე); ბ) სტეფანე ნავროზაშვილის ქრონიკა; გ) სტეფანე აბინაშვილის დღიური. 3) შ. ლომსაძისეულ „ნავროზაშვილის ქრონიკაში“ თხრობა იწყება 1770 წლიდან. ივ. გვარამაძის „მისიონარულში“ 89 გვერდიდან 8 განსხვავებული ქრონიკაა შეტანილი და ძირითადი მოვლენები 1810 წლის 5 იანვრიდან გრძელდება. მნიშვნელოვანი განსხვავებები იწყება ივ. გვარამაძის „მისიონარულის“ 89 გვერდსა და შ. ლომსაძის „ახალციხურის“ ნავროზაშვილით დასათაურებული გვ 206-დან. განსხვავებების საერთო ჯამი 200-მდე ცნობას ანუ ქრონიკებს შეადგენს. შ. ლომსაძის „ნავროზაშვილის“ ქრონიკაში არაა წარმოდგენილი გვარამაძის ხელნაწერის 105 გვ-ის

მნიშვნელოვანი ჩანაწერი, რომელშიც მეფის რუსეთის გენერლის ბებუთოვის სისასტიკეა გადმოცემული. (ახალციხელთა მიმართ ჩადენილი). 4) შემაჯამებელი თვალსაზრისით, ორივე ქრონიკის ნუსხათა ჩამონათვალი საერთოა 1809 წლის ჩათვლით. იოვანეს ხელნაწერის სათაური 1763-1809 წლითაა წარმოდგენილი, რეალურად კი მოვლენები 1842 წლით სრულდება.5) შ.ლომსაძემ თავის „ახალციხურ ქრონიკა“ შეავსო 1976-79 წწ. ახალციხეში მოპოვებული წირვის დავთრებში არსებული მასალით, რაც თავის დროზე არ შეიტანა არც სტეფანე ნავროზაშვილმა (ხოჯავანას დღიურის გამგრძელებელმა) და არც ივანე გვარამაძემ (ხოჯავანას დღიურის გადამწერმა). ამდენად იკვეთება, რომ სტეფანე ნავროზაშვილის, ივანე გვარამაძისა და იოვანეს ნათესავების შემდეგ, შ.ლომსაძე ამ ნაშრომის ახლებურად შემდგენელი და გამააზრებელია. 6) ერთმანეთს შევადარეთ აგრეთვე, ივ. გვარამაძის მიერ გადაწერილი „საისტორიო მისიონარული დღიური წერილები“ და 1933 წელს ნიკო ბერძენიშვილის მიერ გადაწერილი „ახალციხური ქრონიკა“, იგივე „ხოჯა ჰავანას დღიური“, შესრულებული იოვანეს ნათესავების მიერ. შედარებითი ანალიზის დასკვნა შემდეგია: ნ. ბერძენიშვილის ხელნაწერი მთლიანობაში შედგება შვიდი სხვადასხვა ზომის რვეულისაგან, ამ რვეულებს შორის გამოიკვეთა მსგავსება-განსხვავებანი; პირველი ექვსი რვეული დანომრილია 1-დან 6-ის ჩათვლით, ხოლო მე-7 რვეული უნომროა. პირველი ექვსი და მეშვიდე უნომრო რვეულების შინაარსი იძლევა მსგავს და განმასხვავებელ ეპიზოდებსაც. მოცულობაც განსხვავებულია: პირველი ექვსი რვეული უამრავ პუნქტობრივ ქრონიკების დეტალურ ჩამონათვალს წარმოადგენს, ხოლო მეშვიდე რვეული შედგება 16 ფურცლისაგან სადაც ავტორი, უეცრად წყვეტს თხრობას. 7) შევნიშნვთ, რომ სახელწოდება-„ახალციხური ქრონიკა“, შ.ლომსაძეს ნ. ბერძენიშვილის მიხედვით აქვს აღებული. ყურადღება მივაქციეთ ხელნაწერის შიფრის ისტორიას, რომელიც ნ. ბერძენიშვილს პირველი რვეულის ბოლო გვერდზე აქვს მითითებული: („საქ. მუზ. ხელ. განყ. 2782-ი. როგორც ცნობილია, ქართული ხელნაწერები, წლების მანძილზე ინახებოდა ს. ჯანაშიას სახ. მუზეუმში და როგორც ჩანს, სწორედ, ჯანაშიას მუზეუმში არსებობისას მინიჭებული

შიფრი-2782-Н, 1958 წელს შექმნილ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში (1958წ.) გადასულ „ხოჯავანთ იოვანეს მისიონარულ დღიურ-წერილებს“ უცვლელად შეუნარჩუნდა. დღესაც ამ შიფრით ხდება მისი მოძიება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში). მე-7 რევეული მცირე განსხვავებების მიუხედავად, შეიძლება, თამამად მივიჩნიოთ შ. ლომსაძის „ახალციხური ქრონიკებისა“ და ივ.გვარამაძის „მისიონარული დღიურის“ იდენტურად, მიუხედავად იმისა, რომ მხოლოდ 16 ფურცლისაგან და მინაწერისაგან შედგება; რაც შეეხება, ივ.გვარამაძის „მისიონარულ დღიურ-წერილებსა“ და ნ.ბერძენიშვილის პირველ ექვს რევეულ-ხელნაწერს, „ხოჯა ჰავანას დღიურს“, შეპირისპირებითმა ანალიზმა მკვეთრი განსხვავებანი მოგვცა.8) პირველი რევეულის გარეკანზე არ გვხდება სათაური. „ნაზარაანათ ქრონიკა“ იკითხება მხოლოდ №2, №3 რევეულებზე, ხოლო №5 და №6 რევეულებზე, ერთდროულად აწერია: „ნაზარაანათ ქრონიკაც“ და „ხოჯა ჰავანას დღიური“. სახელწოდება ზოგჯერ იკითხება „ნაზარაანთ ქრონიკა“, ყურდალება იქცევეს ის ფაქტიც, რომ ხელნაწერის სახელწოდება ბერძენიშვილთან არის: „ხოჯა ჰავანას დღიური“, ხოლო ივ. გვარამაძის მიერ გადაწერილ ნაშრომს ეწოდება „საისტორიო მისიონარული დღიური წერილები 1763-1809 ხოჯავანთ მღვდლის მამა იოვანესი“. უმნიშვნელო თითქოს, მაგრამ აშკარა სახესხვაობა სათაურისა.9) ძიებამ დაგვანხა, რომ ეს ექვსი დანომრილი რევეული წარმოადგენს საერთო კრებულს, შესრულებულს იოვანეს ნათესავების მიერ. ვფიქრობთ, საკუთარი შეხედულებისამებრ შეჯერებულს-შერწყმულს ერთმანეთთან. გარკვეულწილად ამ გარემოებათა გამოა იგი განსხვავებული, ივ გვარამაძის მიერ გადაწერილი ხელნაწერისაგან. ივ. გვარამაძის „ხოჯავანთ იოვანეს მისიონარულ დღიურ-წერილებზე“ ჩვენ დავაფიქსირეთ მინაწერი: „ბევრი მიწერია მაგრა აქ არ შემიტანია“. ამ ფრაზიდან იქმნება ალბათობა იმისა, რომ ხოჯავანთ იოვანე ერთდროულად რამოდენიმე ჩანაწერს აკეთებდა და გარკვეული პუნქტები არ შეჰქონდა ქრონიკაში. 10) საერთო ჯამში, ივ გვარამაძის მიერ გადაწერილ „ხოჯავანთ იოვანეს მისიონარულ დღიურ-წერილებში“ მოთავსებულია 2147 ცნობა; ნ.ბერძენიშვილის „ახალციხურ ქრონიკებში“ კი 2971,

სხვაობა 824 პუნქტს შეადგენს. ეს არის ნ.ბერძენიშვილის პირველი ექვსი რვეულის შედარებითი სურათი ივ. გვარამაძის ხელნაწერთან. რაც შეეხება მეშვიდე რვეულს, როგორც ზემოთ ავლინეთ, ის ცალკე ნაშრომად შეიძლება მივიჩნიოთ, თუმცა მისი 16-ფურცლიანი რვეული, თითქმის, უმნიშვნელო გამონაკლისის გარდა (ეხება დასაწყისს), მსგავსია „მისიონარულს“. გამოდის, რომ „მისიონარულ დღიურ-წერილებს“ და ნ.ბერძენიშვილის ე.წ. მეშვიდე უნომრო რვეულს შორის პირადპირი თანხვედრაა, რასაც ვერ ვიტყვით, ბერძენიშვილის 1-6 რვეულსა და „მისიონარულს“ შესახებ. 11) ნ.ბერძენიშვილის 1808 წლის ჩანაწერები ბევრად ვრცელ ფაქტობრივ მონაცემებს გვაწვდის, ვიდრე ხოჯავანთ იოვანესი; **ვაზუსტებთ მნიშვნელოვან გარემოებას: უდიდესი პუნქტობრივი სიმრავლე დაწერილი ქრონიკებისა მოდის ნ.ბერძენიშვილის ხელნაწერზე. გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ნ.ბერძენიშვილის მიერ გადაწერილი ვარიანტის ქრონიკების განსხვავებული თემები, მასთან ერთად, რაოდენობრივი სიუხვე, ახალციხის საფაშოში გარდაცვლილი მოსახლეობისა და სოციალური პრობლემების შესახებ დაცული ინფორმაციებია. ივ. გვარამაძის ხელნაწერში გაცილებით მეტი ადგილი პოლიტიკური ხასიათის მოვლენებს ეთმობა. ალბათ, ამიტომ იყო, რომ ბერძენიშვილი თავის კომენტარებში, მის მიერ გადაწერილ ვარიანტს, ერთგვარ ნაკლად უთვლის ამ გარემოებას და დასძენს: „ხოჯავანა საკუთარი ნათესავების მიმოსვლით და სოციალური საკითხებითაა დაინტერესებულიო.“(ბერძენიშვილი 1933: 4) 12) საინტერესოა, რომ ნ.ბერძენიშვილის ხელნაწერის მეექვსე რვეულში რომლითაც ფაქტიურად სრულდება თემის მიმოხილვა, არ გვხვდება ისეთი მნიშვნელოვანი გარემოება, როგორცაა, ხოჯავანთ იოვანეს გარდაცვალება. (განსხვავებით რვეულ №6-ისა, ე.წ. მეშვიდე რვეულში ეს დეტალი აღნუსხულია.) 13) ქრონიკაში მოთავსებულია სომხური ჩანაწერი, რომელიც მხოლოდ ნ.ბერძენიშვილის პირველ რვეულში გვხვდება. შესაძლოა ეს ჩანაწერი იოვანეს ნათესავებს ეკუთვნოდეთ, ისიც დასაშვებია, რომ სომხურის მცოდნე იოვანემ, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ისარგებლა თავისი ცოდნით, ტექსტში წერია: „მარიამობას-28-**

პა[რასკევი] კუდიანი ვარსკვლავი ვნახე, სამი მხრიდან აქუნდა კუდი(ამის შემდეგ სომხურ ენაზე წარწერა გაკეთებული. (აქვე შევნიშნავ, რომ კუდიანი ვარსკვლავის თაობაზე „მისიონარული“ და ლომსადის ქრონიკები გვიამბობენ მხოლოდ ქართულად.) 1772 წლის ჩანაწერთან ბერძენიშვილის ვარიანტში, (გვ. 35) კვლავ ვხვდებით სომხურ ენაზე შესრულებულ ეპიზოდს. (არც ეს ფაქტია შეტანილი „მისიონარულსა“ და ლომსადესთან). 14) ჩვენი ყურადღება მიიქცია ხელნაწერების წერის კულტურამ, რომელიც რადიკალურად განსხვავებულია ერთმანეთისაგან. „მისიონარულში“ ქრონიკები ერთმანეთისაგან გამიჯნულია მხოლოდ თარიღების სისტემატიზაციით, ხოლო ნ.ბერძენიშვილთან იკითხება: წელი, თვე, რიცხვი, დღე. 15) ნ.ბერძენიშვილის „ახალციხური ქრონიკისა“ და „მისიონარული დღიური-წერილების“ შედარების დროს, ყველაზე მეტი ყურადღება №5-ე რვეულმა მიიპყრო. „მისიონარულში“ (გვ.71, § 30;31) იკითხება-„ჟამი გამოჩნდა“, ხოლო №5 რვეულში გვ. 191 ფიქსირდება ჟამითგან-განსხვავებული 62 პუნქტი და მოვლენები 1801 წლამდე გრძელდება.16) მიუხედავად იმისა, რომ ნიკო ბერძენიშვილის „ახალციხური ქრონიკა“ და შოთა ლომსადის „ახალციხური ქრონიკა, იოანე ხუცესი დღიური წერილები“ ერთ ისტორიულ მონაკვეთს ასახავს და ეყრდნობა სამცხე-ჯავხეთის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში დაცულ მასალებს, გადაწერილს ივ. გვარამადისა და იოვანეს ნათესავების მიერ, ბებუთოვის მიერ 1829 წელს ახალციხეში ჩადენილი სისტეკის ამსახველი ქრონიკა მათში არ გვხვდება, იგი შეტანილია, მხოლოდ ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ ეგზემპლარში (ფ.№2782-Н.) 17) ნ.ბერძენიშვილის ე.წ. მე-7 რვეული დათარიღებულია 1763-1771 წლებით. მეშვიდე რვეულისაგან განსხვავებით, ბერძენიშვილის პირველ ექვს რვეულში აღწერილი მოვლენები მოდის 1762-1809 წლებზე. „ხოჯავანთ იოვანეს მისიონარული დღიური-წერილების“ სათაურით მოვლენების განვითარება ეხება 1763-1809 წლის ამბებს, თუმცა თხრობის ქრონოლოგია 1842 წლამდე გრძელდება. 18) ივ. გვარამადის ხელნაწერის სათაურია „საისტორიო მისიონარული დღიური წერილები სოჯავანთ მღვლის მამა იოვანესი“. მხოლოდ ქრონიკების ბოლო ჩანაწერებში იკითხება

ნავროზაშვილისა და აბინაშვილის გვარები. შ. ლომსაძესთან ქრონიკები მკვეთრადაა გამიჯნული შემდეგი კვალიფიკაციით: 1) იოანე ხუცესის დღიური წერილები, 2) სტეფანე ნავროზაშვილის ქრონიკა; 3) სტეფანე აბინაშვილის დღიური. **ნ.ბერძენიშვილთან** კი ერთდროულად იკითხება :ა) ნაზარანთ ქრონიკა; ბ)ხოჯა ჰავანას დღიური”. (განსხვავებებია ხელნაწერების დათარიღებებისას, განსხვავებებია დასათაურების დროსაც) 19) ამგვარად, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ პუნქტობრივი ცვლილების მიუხედავად, შინაარსობრივ თვალსაზრისით, ქრონიკები ერთმანეთის მსგავსია. ორივე ხელნაწერი (ბერძენიშვილისა და გვარამაძის), მთლიანობაში ერთიან სურათს ქმნის, 1764-1809 წლების, სამცხე-ჯავახეთის პოლიტიკური და სოციალ-ეკონომიკური მოვლენების შესახებ. აგრეთვე, ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილებისა” და „ახალციხური ქრონიკის” შეჯერების შედეგად იკვეთება ის ძირითადი სოციალურ-ეკონომიკური სახის თანამდებობები, პროფესიები თუ ტიტულები, რომლებიც მოქმედებდა XVIII-XIX საუკუნის სამცხე-ჯავახეთში. ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილების” ქრონიკები გვამღევეს საშუალებას, გავაკეთოთ დიფერენცირება გვარ-სახელებისა და თანამდებობებისა, რომელნიც თავის მხრივ თვალსაჩინო არგუმენტად გამოდგება XVIII-XIX საუკუნეების ახალციხის საფაშოში უკვე მყარად დამკვიდრებული, ფეხმოკიდებული ეთნიკურ-სოციალური მახასიათებლებისა. 20) ხოჯავანთ იოვანეს ქრონიკებში დაცული მასალის მიხედვით, შუქდება გვიანფეოდალური ხანის საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების რიგი დეტალები. კერძოდ: სოლომონ პირველის, სოლომონ მეორის, ერეკლე მეორის, ახალციხის ფაშების თანაცხოვრებისა თუ თანაპარტნიორობისა, წინააღმდეგობებისა და დაპირისპირების ამსახველი ფაქტები. 21) პირველად ქვეყნდება ივანე გვარამაძის წერილი დიმიტრი ბაქრაძისადმი და ივანე გვარამაძის კვლევადან გარკვეული ეპიზოდები „სამცხე საათაბაგო”. ორივე მათგანი ეხება ჩვენს საკვლევ წყაროს და ნაშრომისათვის ორიენტირის მნიშვნელობას იძენს. 22) „საისტორიო მისიონარული დღიური წერილები”, იგივე „ხოჯა ჰავანას დღიური” გამორჩეული მატიაწეა. იგი

საქართველოს გვიანფეოდალური ხანის, შემაჯამებელი ტიპის ნარატიული თხზულებაა, რომელიც აშუქებს 1763-1842 წლებში მესხეთში არსებულ ვითარებას. ვფიქრობთ, რომ ჩვენს მიერ შესრულებული შრომა წაადგება საქართველოს ისტორიის ამ რთული პერიოდის უკეთ შესწავლას.

სადისერტაციო თემასთან დაკავშირებით გამოქვეყნებული ნაშრომები

1. ლია ქიტიაშვილი ახალციხის საფაშოს როლი XVIII-XIX საუკუნეების საქართველოში. საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის „მაცნე“, თბილისი. 2013წ. #-2. (გვ 81-90);
2. ლია ქიტიაშვილი რამდენიმე შტრიხი სამცხე-ჯავახეთის სოციალ-ეკონომიკური ურთიერთობის ისტორიიდან. საქართველოს ეროვნული მუზეუმი „ეთნოლოგიური ძიებანი“, 2013წ. #-5.(გვ 130-141);
3. ლია ქიტიაშვილი მესხეთის მოსახლეობის მენტალობის საკითხისათვის.(ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული წერილებიდან“). ახალციხე. „გულანი“, 2014წ.(გვ 181-195);
4. ლია ქიტიაშვილი რამდენიმე საკითხი სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული წარსულიდან. თბილისი. ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომები ისტორია-ფილოლოგია II. 21014წ. გამომცემლობა „უნივერსალი“. (გვ 285-296).

Saint Andrew the First-Called Georgian
University of the Patriarchate of Georgia

School of Humanitarian Sciences (Faculty)
Direction of History

With the Right to Manuscript

Doctorate Educational Program
'Georgian History'

Qitiashvili Lia

Several Issues of History of South-West Georgia in 1763-1809
According to 'Khojavant Iovane's Missionary Diaries'

Submitted for Doctor's Academic Quality in History
Dissertation Newsletter

Tbilisi

2014

Dissertation thesis is done on the direction of ----- history ----- of the School (faculty) of Humanities and Law of St. Andrea the First-called Georgian University of Patriarchy of Georgia. (doctoral educational program *History of Georgia*)

Scientific supervisor: **Mariam Lortkipanidze**, academician

Official opponents: **Roman Gogolauri**

Ph. D., Profesor of history

Jemal Karalidze

Ph. D., Profesor of history

Thesis defense shall be held on ----- 2014, at -----on dissertation council session of the School (faculty) of Humanities and Law of St. Andrea the First-called Georgian University of Patriarchy of Georgia.

Address: 53a Ilia Chavchavadze str, Tbilisi 0162 ----- IV floor (meeting room)

You can get acquainted with the dissertation/thesis in the scientific library of St. Andrea the First-called Georgian University of Patriarchy of Georgia.

Dissertation notice was sent on ----- 2014

Scientific Secretary of the Dissertation Council

Doctor of Historical Sciences

Professor Vakhtang Guruli

Content

General Overview of Thesis

Urgency of Thesis

Main Goal and Objectives of Thesis

Scientific Novelty of Thesis and Major Findings

Theoretical Methods of Thesis and Grounds

Theoretical Value of Thesis

Practical Side of Thesis

Structure of Thesis and Volume

Main Content of Thesis

Chapter 1 - Source, Historiography

Chapter 2 – Author, Biography of Ivane Gvaramdze

Chapter 3 – Current Condition of Re-written Manuscript by Ivane Gvaramdze Kept in National Centre of Manuscripts; Comparative Analysis of Ivane Gvaramadze’s ‘Missionary Diary’ and Sh. Lomsadze’s ‘Akhaltsikhe Chronicles’

Chapter 4 – Comparison of ‘Akhaltsikhe Chronicles’ by Niko Berdzenishvili with Ivane Gvaramadze’s Version, Research Analysis and N. Berdzenishvili’s Notes

Chapter 5 – Revision of Economic-Social Situation in Samtskhe-Javakheti by Khojavant Iovane’s ‘Missionary Diaries’, Revision, Georgians of Samtskhe Saatabago and Their Mentality by Surnames Kept in Chronicles

Chapter 6 – Catholics in Akhaltsikhe Sapasho, Armenian Unitors, Latin-Catholic Relations and Religious Clashes by Khojavant Iovane’s ‘Missionary Diaries’

Chapter 7 – Imeretian Kingdom in the Second Half of XVIII and the Beginning of XIX Centuries by Khojavant Iovane’s ‘Missionary Diaries’ Chronicles; Several Issues of Erekle II Relations with Imereti, Russia and Akhaltsikhe Sapasho

Chapter 8 – Role of Akhaltsikhe Sapasho in XVIII – XIX centuries; Structure of Government of Akhaltsikhe Sapasho; ‘Lekianoba’, Demographic Situation

Chapter 9 – Several Issues of Everyday Life of South-West Georgia in XVIII-XIX by Khojavant Iovane’s ‘Missionary Diaries’

Results

Conclusions

List of Publications related to Doctor’s Thesis

General Overview of Thesis

Urgency of Topic: Science of History has a broad vision that’s why the generation’s interest towards his past is everlasting. In our case this opinion is related to the past of South-West Georgia, its research is consequent responsibility for a Georgian historian. By a new vision one episode of Meskhetian history, its Geo-Political location for establishment of Osmands in the Caucasus in XVI-XIX centuries is still important in all details as some political episodes could be widened based on them; the classical picture of the relations between the empire and small countries could be seen.

Main Goal and Objectives of Thesis: According to the achieved results in the written sources and historiography political overview of Meskheta in 1763-1809-1842; Demonstration of relations between Akhaltsikhe Sapasho and Georgian Kingdoms.

Scientific Novelty of Thesis and Major Findings: By critical analysis of current sources and scientific literature study of the research topic (politically difficult situation of South-West Georgia in XVIII-XIX centuries). On the basis of comparative analysis of three sources

new vision, demonstrating the current historic dynamics in Akhaltsikhe Sapasho – administrative unit, the important one in Georgian history. Similarities and differences kept in chronicles, reasons for differences; thematic differences of various types of materials in the research sources, definition of political, socio-economic, mental and religious processes in late medieval Meskheta.

Theoretical Methods of Thesis and Grounds: While working on the thesis the categories of historic mentality as well as comparison, critical assessment, digest of historic materials, systematization were applied. Psychological attitudes between society and an individual, the reasons for mental changes, comparative analysis; the methodological ground for thesis is Georgian and foreign materials.

Theoretical Value of Thesis: On the basis of complex study of historic sources, their comparative analysis, study of related literature, research of one episode of South-West Georgian history in 1763-1809-1842. New analysis of some events related to the research topic and interpretation of several facts by the author.

Practical Value of Thesis: As a result of the doctor's thesis the opinions will be applied to the relations among Osman Empire, Iran and Russia in late medieval centuries in Georgia, also while preparation of course of lectures in history, seminars, etc.

Structure of Thesis and Volume: Thesis counts 172 typed pages (without bibliography) and contains: preamble, annotation, nine chapters and conclusion, approved list of literature is also attached.

Main Content of Thesis

In thesis preamble: According to Khojavant Iovane's 'Historic Missionary Diaries' the life chronicles of South – West Georgia in 1763-1809-1842 are discussed. General overview of the chronicles are presented, the main aim and urgency of the thesis are represented in short. Difficult political situation in Meskheta is presented, also religious and ethnical diversity and socio-economic situation are shown.

Chapter 1 – Sources

At first we mention that Ivane Gvaramadze found and later re-wrote the 'Historic Missionary Diary of Khojavant Priest Iovane'. As it became known the Khojavant priest was actively involved in the life of Akhaltsikhe Sapasho. He lived during the reign of Solomon I in 1766-1777, he used to meet the people sent by Erekle II and had some information about current situation in the country. It is worth to mention that there are few documentary of this type in the Georgian historic literature. It's obvious that the chronicles of the priest have important value. As Sh.Lomsadze, the well-known researcher of Samtskhe-Javakheti, mentions: 'After Vakhushti Batonishvili there are no more important sources of Georgian historiography of late medieval centuries.' (Lomsadze 1979:91)

It has to be mentioned that Niko Berdzenishvili, who re-wrote the 'Akhaltsikhe Chronicles' the same as 'Khoja Havana's Diary', paid attention to this particular material (Mission Diary to Samtskhe-Javakheti in 1933, Notes of Expedition in Samtskhe-Javakheti in 1933). Generally Dimitry Bakradze's notes belong to this period as well; it is known that he was actively involved in research of upper Qartli and left a number of valuable studies. Also important facts are kept in N. Dadiani's 'Georgian's Life' and especially the Vakhushti Batonishvili's geography called 'Chronicles of Kingdom of Georgia'. Also we mention that the Vakhushti Batonishvili's work, apart from the historic-geographic importance, has to be paid attention in terms of dynamics and composition; it could be

distinguished from others and represents a difficult scientific and at the same time brilliant work of XVIII century.

In the Chapter I, according to the structure of the thesis, we apply to ‘Qartli’s Tskhovreba’ which is the basis for any researcher. It is fact that this material does not lose its meaning up today and we completely share the opinion that it has all the signs belonging to medieval chronicles. It meets all the requirements of that period. ‘Qartli’s Tskhovreba’ is not just a Georgian but the best manuscript of the whole medieval historiography (Nadiradze, 2005, 24).

Hasan Rumlu’s chronicles dated on 1483 are also important from political history of upper Qartli, which describes the events of early period of Samtskhe. ‘Gurjistani’s Vilayet Didi Davtari’ is also important among XVI Osman sources. The participant of Osman battles describes the Meskhetian life in XVI century, the official assigned as Toqat Defterdar Cheleb documents. ‘Jaba Davtari’ is also important from Osman sources which chronologically describe 1685-1731 years. While working on the thesis we also touched those works of Byzantine historians (Efstathios of Antioch, Theodoret of Cyrus, Procopius, John of Antioch, Leon Gramatikos, others), whose works serve as basis for Georgian historians regarding study of Meskhetian history.

Also other Georgian and foreign materials are reviewed; the materials help us to review social and economic situations of South-West Georgia in XVIII-XIX centuries.

Chapter I, Sup-Chapter 2

Historiography

The revision of historic materials related to the thesis is given in the sub-chapter 2, chapter 1. According to our methodology it was the first time when the Ivane Gvaramadze's 'Historic Missionary Diaries' of 1763-1809 given by common historic materials were categorized by topics, and by using them the Meskhetian history of XVIII-XIX was brought to life in connection with Georgian kingdoms and the world. So the first part of the thesis represents the comparative analysis of the manuscripts while the second one is divided into sub-chapters: the topics related to Solomon I, Solomon II and Akhaltsikhe Sapasho. Erekle II, Solomon I and Akhaltsikhe Sapasho; Relations between Latin Catholics and Armenian Catholics, Invasion of Leks and Akhaltsikhe; Importance of Akhaltsikhe Sapasho, Its structure, Demography of South-West Georgia, Socio-Economic Situation of Samtskhe-Javakheti and Social Mentality. The thematic diversity of the doctor's thesis requested the digest of wide historic researches, among them the research of famous traveler – Guldenstadt. Also it is important that he personally knew the historic people: Solomon I, Erekle II, David Abashidze and Tamaza Meskhi, according to the Khojavant Iovane's 'Historic Missionary Diaries'.

Giorgi Kazbegi's, an official of Samtskhe-Javakheti regional administration, material is also interesting, who witnessed the results of enemies' invasions on this territory. The term 'Osman's and Turkey's Georgia' used by him reflects the quality of independence of Samtskhe-Javakheti. The description of those villages and regions are also given in the material of Giorgi Kazbegi, which is also written in Khojavant Iovane's chronicles and has great importance for historic parallels.

For analysis of current socio-political and confession picture in Akhaltsikhe Sapasho it is important to see M. Tamarashvili's 'History of Catholics and Georgians', as well as Ilia Tabaghua's, Nikoloz Durnov's, Ivane Javakhishvili's, Simon Janashia's, Giorgi

Melikishvili's, Samson Pirtskhalava's, Devi Berdzenishvili's and others' works which we use in our doctor's work.

It is worth to mention the Meskhetian toponyms and geographical revision given by Ivane Gvaramadze, the person who re-wrote the Khojavant Iovane's 'Missionary Diaries'. The chronicles kept in the National Centre of Manuscripts, given as a book, covers interesting material, among them his scientific opinions about the historic geography of 'Samtskhe Saatabago'.

Giorgi Tivadze's work called 'Osman Dervishism and Peasantry's Revolt in XVI century' as well as Valerian Gabashvili's 'State Arrangement Issues in Later Medieval Georgia' had a great importance for our thesis. For description of Georgian socio-economic situation in XVIII century we use less known 'Описание всехъ обитающихъ въ Россискомъ Гасударовъ Народовъ' published in St.Petersburg in 1799, also the scientific publications 'Samtskhe-Javakheti', Georgian State Museum, which is based on the ethnographic materials found in 1965-67.

The works of Shota Lomsadze, the famous researcher of Samtskhe-Javakheti history, had a great importance for our research. As it is known Shota Lomsadze's works related to Samtskhe-Javakheti is wide enough and the area of the research covers the consequent connections with political-state development as well as socio-economic and religious-cultural life dynamics. Mariam Lortkipanidze, the Academician, assesses his filled-digested work on 'Samtskhe-Javakheti' in 2011 and says: 'Despite that the topic has a great importance there is no similar research on South Georgian history of that period of time.'

Based on the fact that the Khojavant Iovane's 'Missionary Diaries' in 1763-1809-1842 represent the historical chronicles, for analysis of topic context, we use Akaki and Paata

Surguladze's 'History of Georgia', as well as Merab Vachnadze's and Vakhtang Guruli's 'History of Georgia in XIX –XX Centuries', Roin Metreveli's 'Historic Works' and other authors' works which have significant importance for study of our thesis.

Chapter 2

Author, Biography of Ivane Gvaramdze

The biographic data of Khojavant Iovane, the author of historic chronicles, and Ivane Gvaramadze, the re-writer of the manuscript, are given in this chapter of the doctor's thesis: we completely agree the statement of Ivane Javakhishvili, the famous founder of Georgian historic science, that 'while revision of ancient historic material the researcher has to be familiar not only with the author's contemporaneity but his personality, education, way of thinking. The modern researcher has to know that the opinion of the author and his position are reflected in his works' (Javakhishvili, 1977: 25-26).

The writer of the chronicles, Iovane Khojavati the same as Khojashvili, was a Georgian Catholic residing in Akhaltsikhe. He belonged to Armenian-Catholic dimension, and names himself as 'Khutsesi'. Khojevani the same as Khojashvili (Khoja) reflects the activity and for that period of time it was assumed as writer in Georgian, like an educator. Iovane was born in Akhaltsikhe, Rabat. Most likely he was 30 by 1763. This opinion is based on his education, after arrival from Rome he was assigned as the priest, the head of the church of the village Ude (Lomsadze, 1979:850). Khutsesi was educated as a priest in 'Propaganda Fide' educational institution and he knew fluently the following languages: Latin, French, and Italian. He was known as building works as well, as it seems he was a person with feeling of justice, in this regard his attitude towards the priest – Grigol has to be names as an example; as it is written in the chronicles: On 18 April 1767 the caravan

was coming from Istanbul and young priest Grigol Krukchiamiant (Khurtsidze) educated in 'Propaganda Fide' arrived as well. As it became known the relation between Khutsesi and Grigol became difficult gradually. Grigol used his power negatively. He fired uneducated priests and assigned more qualified priests: Gr. Makandarashvili, Iovane Khutsesi, Ioane Garsevanishvili, while Ioseb Ortavashvili was damned (Lomsadze 1979: 86). An unpleasant event happened in Iovane Khutsesi's life when waiting for enemy's invasion he was forced to flee from his home to Kutaisi. It was caused by settlement of Haji Ali Beg in Ude. After ten years absence Iovane returned back to Akhaltsikhe. After these events the catholic villages: Veli, Gugubo, Nakalakevi and others, were transferred to him for government in Artaani Sanjaki. During his government he could observe how the Georgians were leaving their positions in favor of Muslims, Grigorians, Catholics and Greek-Orthodox churches (the same 1979: 87). Khutsesi, fluent in Georgian, smart, fluent in foreign languages, interesting person had interesting and diverse life as well: he had a mill, store in his ownership, beekeeping, he was an educator at school of Akhaltsikhe Catholic Qvemo Church. The plan-manuscripts of lessons, drawings; pupils' names are kept in Samtskhe-Javakheti Museum, Manuscripts Fund. Iovane Khutsesi enriches the inheritance: 'Exercises for Theology, translations of Catholic lectures, Certificates of Grant of Solomon I, Code of Conduct notes, Structure of Lessons, Efforts for Textual Basics. Shota Lomsadze pays attention to other his abilities such as: 'we think that it is possible that Iovane was invited as the educator for Imeretian princes and generally for royal family kids. He also was in close relation with Akhaltsikhe Sapasho government' (the same 1979: 493-499).

Ivane Gvaramadze (the re-writer of the manuscript) was born in 1831, in Gvinobistve, in the family of Pavle Gvaramadze. By Ivane's information his father Pavle was one of peasant in Akhaltsikhe, but he did not know agriculture. He knew how to make hats and he knew trading. Ivane was sent for education to his godfather – the priest Pavle

Kharischirashvili. Ivane was such hard-working pupil that later in 'Sakitkhavi' he was sent to the famous priest and chronograph, Stephan Navrozashvili (the last represents one of the re-writer of our chronicles). As Shota Lomsadze mentions little Ivane could also paint. Ivane Gvaramadze got his education in Istanbul and returned back to Georgia in 1860. For a while he also lived in Sololaki in Tbilisi and worked as a typist in Kereselidze's printing house. In 1869 he was assigned as the priest and appointed as Deputy Main Priest in the village of Khizabavra. Since then Ivane Gvaramadze started actively writing in the Georgian press, with the pseudonym 'Vinme Meskhi'. Ivane Gvaramadze is a famous public figure in 70-ies of the XIX century in Meskheta: he works at public school, is involved in political life, tries to solve the peasantry problems, translates Armenian literature; fights for settling the abandoned villages in Meskheta and Georgianisation once again. While working on research topic in the National Centre of Manuscripts one private letter was found, which Ivane Gvaramadze sent to Dimitri Bakradze. Even if the reader is not familiar with Gvaramadze's life, the mentioned letter is enough for acknowledgement of a patriot, with national way of thinking; beloved in his own region and defender of Georgian state (we publish this letter in the doctor's thesis).

As we see Iovane Khutsesi, the author of the manuscript and re-writer of his chronicle and commentator Ivane Gvaramadze, are witnesses of South-West Georgian history of XVIII and XIX centuries, without them it would be impossible to have full picture of that period of time.

Chapter 3 - Current Condition of Re-written Manuscript by Ivane Gvaramadze Kept in National Centre of Manuscripts; Comparative Analysis of Ivane Gvaramadze's 'Missionary Diary' and Sh. Lomsadze's 'Akhaltzikhe Chronicles'

The Chapter 3 of the presented doctor's thesis discusses 'Historic Diaries of Khojavant Priest Iovane' re-written by Ivane Gvaramadze. Here is also presented comparative analysis published by Shota Lomsadze and the picture given as a result of the research. In Shota Lomsadze's opinion, all versions of chronicles miss the preamble. As it was revealed during the comparative works the most complete version belongs to the Institute of Manuscripts which served as the ground for our publication. There is minor difference among the versions which is mostly based on mistakes made by chance and corrections (Lomsadze 1979: 84). We, on our side, mention that there were rather different facts on the pages 89-107 of the chronicles. These are the very pages which were filled in by Shota Lomsadze himself by newly found materials and that's why in comparison with Ivane Gvaramadze's re-written chronicle, also kept in National Institute of Manuscripts, the Navrozashvilis' continuation digested by him shows rather different picture while revision of 1809-1842 period of time, in terms of qualitative and quantitative analysis. Shota Lomsadze could perfectly see the structural changes, that's why the manuscript principle was changed and after Khojavant Iovane's death, since 1809, the chronicle-diary by Stephane Abinashvili, Stephane Navrozashvili (filled in with new information) was published instead of dividing line. The manuscript was given transformed and different look.

The notes which were not put by Ivane Gvaramadze in his 1892 re-written manuscript were filled in by Sh. Lomsadze in 1976-1979. So the major differences between Gvaramadze's and Lomsadze's versions cover the period of 1809-1842 (the thesis covers all types of differences) while the chronicles describing 1763-1809 (as Sh. Lomsadze mentions) are almost identical.

Chapter 4 - Comparison of 'Akhaltzikhe Chronicles' by Niko Berdzenishvili with Ivane Gvaramadze's Version, Research Analysis and N. Berdzenishvili's Notes

The Chapter 4 revises ‘Khoja Havana’s Diary’ re-written by N.Berdzenishvili in 1933, the same as ‘Akhalsikhe Diary’ which was re-written much more earlier by the relatives of Khojavant.

Generally ‘Historic Missionary Diaries of Khojavant Priest Iovane’ is presented as three versions kept up today. We study it on the principle of the original sources: 1. the versions of Iv. Gvaramdze re-written in 1892 and the other one of N. Berdzenishvili’s – in 1933

2. Current versions kept in Samtskhe-Javakheti Fund of Manuscripts and National Centre of Manuscripts. 3. Modified version by Shota Lomsadze found in religious chronicles in Akhaltsikhe Museum. During the comparative analysis we found out that the ‘Akhaltsikhe Chronicles’ by N.Berdzenishvili kept in National Museum of Manuscripts (#2527) has not published (in comparison with Iv. Gvaramadze’s version modified and published by Sh. Lomsadze). In the doctor’s thesis we publish the re-written manuscript by N. Berdzenishvili in Akhaltsikhe in 1933 and we attach the analysis as a result of our research. The mentioned chapter is categorized by us in five sub chapters: the first one shows the visual condition of the manuscript, the second one – the titles made on the cover of the notebook of Berdzenishvili and the differences among them, the third one – the paragraphs and quantitative differences, the comparative analysis of N. Berdzenishvili’s and Iv. Gvaramadze’s chronicles is also given. The fourth – on the basis of paragraphs the dates are compared and the topics are revised. Demonstration of similar and different factors, the exact list of major changes; the fifth – the summary of the picture is presented which has attachment of assessments of the author kept in Berdzenishvili’s manuscript.

Chapter 5 - Revision of Economic-Social Situation in Samtskhe-Javakheti by Khojavant Iovane's 'Missionary Diaries', Revision, Georgians of Samtskhe Saatabago and Their Mentality by Surnames Kept in Chronicles

The Chapter 5 covers some specifications of socio-economic development of Samtskhe-Javakheti in late medieval Georgian history. Ivane Javakhishvili connects weakening of South Georgia to the ancient past and it is completely logical: 'it is worth to mention the Rumis Turks invasion as the first inception of Turks empowerment on South-West Georgian coast. The event had a great importance later and had a decisive meaning for Georgian independence and even for Meskheti'. (Javakhishvili 1966:390)

Khojavant Iovane, the author of 'Historic Missionary Diaries' which served during the reign of Erekle II and Solomon I, belonged to the merchants. He was well informed and that's why his information is wide. Khutsesi tells about how the caravan left for Istanbul in April 1763, how David returned back, why the khara sent by his father from Azrum was lost, how his brother Luka bargains in Azrum. He also gives us information about Iovane Berdzeni's visit to Russia, 'Presentation of Khulebi in Kutaisi Meidani' and others. Despite that the author at a glance, describes the routine of life, there are data for reconstruction of socio-economic picture. 'Missionary Diaries' or 'Akhalsikhe Chronicles' describes economic-trade relation tools and roads in reality, which connected the Akhalsikhe Sapasho with Azrum, Istanbul, Mozdok, Yerevan, Qartli, Imereti, the extreme South-West part of Georgia. By analysis of Khojavant Iovane's 'Missionary Diaries' and 'Akhalsikhe Chronicles' it becomes obvious the major trade, public positions, professions and titles which were effective in Samtskhe-Javakheti in XVIII-XIX centuries, for instance: 1. Merchants' store (#8, page 123.2), tailor- Simonishvili (#20, pg. 125. 3), painter – Silibistre (#5, pg.125), 4. Mamuka Mdivani (#7, pg.126) 5. Butcher Mahmud (#22, pg.126,6), cowboy Pogho (#26, pg.126), vine-grower Memi (#15, pg.127), 8. Fra Dionise

(#4, pg.128), 9. Little Jacob (426, pg.128.10), Hussar Iovane (#15, pg.134.11) 11. General Sukatina (#26, pg.135.12). Nobleman Tsitsishvili (#25. Pg.135.13), citizen Aslana (#28, pg.135. 14) David the painter (.24. pg 13)

In the subchapter 2 of the same chapter, according to the manuscript, completely different way of thinking of South-West Georgia in late medieval centuries as well as ethnic diversity is presented. 'The Caucasian civilization by its nature is local; this is a case when it is a natural integral part of the universalism. The Christianity defined the ideology of the Caucasian World's important part, the other part were Muslims. Both religions played a huge role in civilizations processes.' (Metreveli 2009: 51).

During the first revision of Khojavant Iovane's 'Missionary Diaries' the impression is made that the most part of the history described in the chronicles, the names, the surnames, titles don't have Georgian origin. Foreign smell is also followed by Georgian phraseology. The smell, by force, with the weapons and bloody methods entered in the history of small nations. Fortunately the detailed study of the chronicles decreased it and the final picture of Samtskhe-Javakheti Georgian population or mentality appeared to be different. N. Berdzenishvili expresses the opinion regarding Akhaltsikhe population in the work of 'Issue of Georgians': 1. Names given are of Georgian origin. 2. Statute for excellent Meskhetian Folk 3. Georgians by language 4. Village inhabitants are more Georgians 5. Georgian language was native for these Catholics and more likely for their personality. 6. During XVI-XVII centuries Akhaltsikhe region was gradually losing its Georgian and getting Osman notion. 7. So spreading Georgian among non-Georgian population was not necessity any more (Berdzenishvili 1933:31). The chronicles of the 'Khojavant Iovane's Missionary Diaries' give us chance to differentiate names and positions, which could serve as the specifications for ethnic-social situation spread in Akhaltsikhe Sapasho in XVIII-XIX centuries.

Chapter 6 Catholics in Akhaltsikhe Sapasho, Armenian Unitors, Latin-Catholic Relations and Religious Clashes by Khojavant Iovane's 'Missionary Diaries'

The chapter 6 covers the religious clashes based on the sources which made Akhaltsikhe Sapasho well-known in this regard. As it is known the first missionaries came to Georgia in late 20-ies and beginning of 30-ies of XIII century. The first missionaries were the monks of Franciscan order so called minorities. The topic of Catholicism and the past of Armenian-Latin –Georgian relations were discussed in details in 'Khojavant Iovane's Missionary Diaries' as our authors subjected to research were Catholics and this topic is a major historical one in the chronicles of 'Missionary Diaries'. Their baptizing as Catholics is based on the historical past.

Since XV century in the near East the Catholic churches left without 'Romans' and the part of the educational institutions opened by them were transferred to the Orthodox church while the part of the which remained Catholic ones, like Latin priests, were under the supervision of Armenian monks come from Qiliqia and Nakhchevan. This is the start of Georgians' painful history (even for Catholics), especially this situation was in Akhaltsikhe Sapasho and the 'Khojavant Iovane's Missionary Diary' describes all these events. The concrete facts of religious conflicts between Latin Catholics and Armenian priests in Akhaltsikhe Sapasho are described in Ivane Gvaramadze's 'Missionary' chronicles. Several families are in the centre of the events, especially the following: Shahkuliania and Kharischirashvilis, Shahkuliania and Makandarashvilis, Shahkuliania and Navrozashvilis, their conflicts. According to the Ivane Gvaramadze's 'Missionary Diaries' this chapter covers the topic how the Meskhetian Catholic population was persecuted by Osmans and Armenians in 1763- 1809, while the same source demonstrates tension between Akhaltsikhe Sapasho and Catholic population, not less hostile relations

than having with Osmands, in 1809-1842. The 'Missionary Diaries' describes in details empowerment of Shalkuliania, important support from Russian side and tension with Stephane Navrozashvili (the author of this continuation), after the events of tension between Shalkuliania and Kharischirashvili.

Chapter VII - Imeretian Kingdom in the Second Half of XVIII and the Beginning of XIX Centuries by Khojavant Iovane's 'Missionary Diaries' Chronicles; Several Issues of Erekle II Relations with Imereti, Russia and Akhaltsikhe Sapasho

The chapter 7 covers the political events which took place regarding Imeretian King – Solomon II, the King of Kartl-Kakheti – Erekle II and Russia in relation to Akhalsikhe Sapasho. It is obvious that the history given in Khojavan Iovane's chronicles has great importance as itself as it was mentioned the author knew kings, their ambassadors and the Batonishvilis quite well and he was involved in the state affairs as well. Khojavant Iovane was the observer of the everyday events and the major topics of the chronicles have the origin right from here: (we clarify that given data before the chronicles belong to the author and mentions the date of the month when the chronicles were being written) 'in 1763 Tatars' army came from Imereti on Tuesday'. Khojavana describes in details the tension between Solomon I and Hasan Pasha, Teimuraz, as well as the tension between Imeretian governor and Racha Eristavi: In his 1767 chronicles Khojavana describes: '16. Hasan Pasha was replaced on 12 May, Ude was resettled to Charageti.' 'On 28 January 1769 the king Solomon went to Racha' (Gvaramadze 1892. 16). 'Ioseb, the brother of the king Solomon, was appointed as the Head of Gelati Church' (same 1892 16). The author tells about tension between Dadiani and Solomon I since 1770. 2. 'Gvinobistve. We escaped from Dadiani to Qytiri'. 5. Khoni and nearby villages were invaded by Dadiani's army. The king Solomon visited Dadiani in Namashevi. 17. Dadiani escaped from the king Solomon to Matkhoji. 16. Batonishvili along with the Salkhltukhutsesi and Tamaza

Meskhi visited the king, David Batonishvili of Giorgi Batonishvili was punished and caught by Aleksandre Batonishvili and his men. After Imeretian unpleasant events the chronicles demonstrates the last period of the reign of the last Imeretian king Solomon II and the death of David, Giorgi's son and their displacement in Akhaltsikhe. For instance: 1810, 19, the king Solomon came here. 19 June the king Solomon along with the Tatar army fight against Russians in Imereti. 7. The Russians freed Akhalkalaki from Kizilbashs. 12. Tatar army went to Imereti. 25. Tatar army visited Imereti empty. 29. The king visited Sviri, Ahmad Beg came. 1. Giorgoba. The king Solomon, fled from Imereti, came along with 150 men in Artaani and later to Yerevan in 1771. 2. Erekle II was visited by the nobleman Tsitsishvili. Jacob was brought to him. Givi Tsitsishvili left. 5 March 1772 the general got a horse from Erekle in Kutaisi. 1772, 4 Mkatatve Meeting of Russian and Erekle's army (Gvaramadze 1892: 5) or 1773. 4 Man of Erekle II came from Dadiani's. The king moved to Kartli, Surami. The king's visit was announced in Surami. 1773. 10. The king Irakli and the king Solomon visited Javakheti, they made an agreement (Gvaramadze 1892. 23) Khutsesi Iovane's chronicles told us that: 1774.1 the king Solomon killed Tatars and Lekis armies. 1774.7 Rajab Lekis was sent by the king to the king Erekle. 1774.24 Gogia Binbashi visited Erekle in Kutaisi. During 1771-1772 the chronicles of the 'Missionary Diary' demonstrate the participation of Georgian kings in Russian-Turkish battles and the histories of the Russian Generals. The Khutsesi's chronicles generally show the processes after the king Erekle's death and that period of time. The hardest times were in Meskheti occupied by the Turks: 'Meskheti occupied by the Osmons was completely losing Christianity and at the same time aparting from the rest of Georgia both politically and culturally. That's why reuniting with Samtskhe-Saatabago became the major political issue for Erekle II, the idea which was also supported by the Imeretian king Solomon I. Samtskhe governed by Jakelis, already became muslims, in XVI-XVIII centuries was the issue of dispute for foreign forces and Georgian kingdoms. Erekle II was one of the last Georgian kings who could not accept this fact and did his best for its freedom, 'in reality

the kingdom of Kartl-Kakheti was the only defender and the heir of Meskhetian culture, language, religion, in this regard the country belonged to Erekle' (Lomsadze 2011: 78).

Chapter 8 – Role of Akhaltsikhe Sapasho in XVIII – XIX centuries; Structure of Government of Akhaltsikhe Sapasho; 'Lekianoba', Demographic Situation

The chapter 8 of the doctor's thesis describes that part of Khojavant Iovane's Diary which shows the leading position of Akhaltsikhe Sapasho in late medieval South – West Georgian political life. Also 'Lekianoba' and the demographic situation of the region are indicated there. The tension between Georgians and Turks during the whole period of XVIII-XIX was also described; Turkey did not want to make any compromise with Georgian governors in fact but the 'dialogue' and at the same time diverse one between Georgians and Akhalstikhe Sapasho authorized by Osmands whose interest was directed against Georgia, was ongoing for centuries, 'In XVII century the Southern gate of Georgia was also destroyed as Samtskhe-Saatabago partially became Muslim and a simple administrative unit of Turkish Empire' (Qiqodze 1958: 90).

A lot of notes about Erekle II, the Lekianoba, impudent actions of Akhaltsikhe Pashas and generally separatist or other type of diplomatic agreements characterized for that period of time are described in the 'Missionary Diary'. Khutsesi Iovane knew Akhaltsikhe Pashas in person, XVIII-XIX centuries' Georgian history and Khutsesi' letters dated in 1763-1809 demonstrate the important role of Akhaltsikhe Sapasho who fought against Imeretian kings and gave shelter to some of them, used to negotiate with Erekle II and at the same time was denying the idea of Georgian sovereignty. The issue of 'Lekianoba' is widely described in the chronicles which was significantly changing the demographic situation of Meskheti. According to the materials of the chronicles the doctor's thesis underlines the roles of the historic persons, especially: Hasan Pasha, Suleiman Pasha, Zabit Pasha and

Gola Phasha who did their best for complete islamization of Samtskhe- Saatabago and joining Turkey.

Chapter 9 – Several Issues of Everyday Life of South-West Georgia in XVIII-XIX by Khojavant Iovane’s ‘Missionary Diaries’

The chapter 9 of our thesis summarizes the data given in the chronicles of Khutsesi Iovane, which demonstrate some details of everyday life of South –West Georgia and the author of the chronicles. Khutsesi, as the devoted Catholic, pays attention to the secondary details and at the same time talks about the appointment of the Rome Popes. He has so close relations with the king Solomon that he can grant him the box, have supper along with him, the Catholic Patriarche, and ‘General’. He is asked for advice by Batonishvilis, especially Alexander: ‘In 1772. 15 I saw Alexander and Zaqaria the priest. 28. Alexander Batonishvili visited the church to see me. I saw the Catholic Patriarch and talked to him 23. Alexander Batonishvili came to me. 1776. Alexander Batonishvili along with David Mdivani came to the church for religious services.’ Khojavani tells us about the religious service provided in the baths, confession, destroying families on the basis of religion, etc. ‘1768. 7 Mamuka Mdivani attended the religious service at home. 1770. 30 I conducted religious service in Kutaisi baths. The captains, officers and hussars attended. Khojavant Iovane describes the everyday life events, natural disasters, converting Muslims to Christianity, attack on Adjarians, death people on Caravan roads, petty crimes, ordinary people and high rank officials’ lives. 17. Some of them doubt about discovery of a star with a tail. The chronicles describes the epidemy spread on those times in all over the World and medieval Georgia. According to the chronicles of ‘Missionary Diaries’ and as the sources prove the epidemy was in Akhaltsikhe during 1785-1790: ‘1790. 19 the epidemy was mentioned here. 6. Tibatve. The priest Iovane escaped from epidemy to Imereti. 22. The spouse of the blind Tevdore passed away due to the epidemy. 5. Sadzleliant baker’s

son passed away because of the epidemy.’ Iovane Khutsesi can tell the whole story as one statement: ‘became city, was destroyed, was ruined, old kusai, narrow-headed Silibistre, Tamaza, low-voice Annai, dirty Kola, etc. his dictionary is special. He can tell stories of ordinary people and government officials calmly: for instance: the death of a young man returned from Yerevan and freezing of his horse in the cold water, Tsulukidzes’ Gabunia ‘destroy’, the death of Russian Queen Ekaterina, Abkhazians’ resettlement, impudence of Kutaisi Armenians, the death of Elisabeth, the spouse of Dadiani, etc.

By general assessment Khojavant Iovane represents the author of the chronicles of a certain period of late medieval Georgia, the information delivered to us refers to social and economic issues, as well as political events, which played a decisive role in the development of next period of Georgian history.

Conclusions: In 1892 Ivane Gvaramadze re-wrote the ‘Historic Missionary Diaries of Khojavant Priest Iovane’, while in 1979 Shota Lomsadze published somehow filled in same letters by the title of ‘Akhaltsikhe Chronicles’. According to the research the picture looks like:

1. Ivane Gvaramadze’s version of ‘Missionary Diaries’ counts 107 pages, while Shota Lomsadze’s one – 111 pages. As it seems the chronicles are different on quantitative basis and sometimes they differ from each other by content. The first major difference refers to the description of the 1794 years’ events, six notes in ‘Missionary’ and ‘Akhaltsikhe Chronicles’ differ from each other by content.
2. ‘In Missionary Diaries’ the material is given as a whole, while on page 89 the dividing line is observed without any subtitle or any indication, Ivane Gvaramadze gives us the manuscript in the author’s style. Sh. Lomsadze presents the same material in three absolutely different titles: a. Missionary Diary of Ioane Khutsesi (Gvaramdze names as

Iovane), b. Stephane Navrozashvili's Chronicles, c. Stephane Abinashvili's Diary. Sh. Lomsadze's 'Navrozashvili's Chronicles' starts from 1770 year. Out of 89 pages 8 are different chronicles put in the Ivane Gvaramadze's 'Missionary Diaries' and the main events continue from 5 January 1810. Major differences start from page 89 in Ivane Gvaramadze's 'Missionary Diary' and page 206 in Sh.Lomsadze's 'Akhaltikhuri' named after Navrozashvili. The total amount of the differences reaches up to 200 notes.

3. The important data on page 105 in Gvaramadze's manuscript which describes the inhuman treatment of Russian General Bebutov, is not given in the chronicles of Sh.Lomsadze's 'Navrozashvili'.
4. As a summary the list of both chronicles is common up to 1809. The title of the manuscript is dated on 1763-1809 while the real events are dated on 1842.
5. Shota Lomsadze contributed to his 'Akhaltikhe Chronicles' during 1976-79. According to the materials presented during religious ceremony which were not added either by Stephane Navrozashvili in-time (the author who continued Khojavant Diaries) nor Ivane Gvaramadze (re-writer of Khojavant Diaries). So it seems that becoming relatives of Stephane Navrozashvili, Ivane Gvaramadze and Iovane, Sh. Lomsadze represents the new author of this material.
6. Also Iv. Gvaramadze's re-written 'Historic Missionary Diaries' and Niko Berdzenishvili's re-written 'Akhaltikhe Chronicles' in 1933 the same as 'Khoja Havanas Diary' written by the relatives of Iovane were compared. The result of the comparative analysis is as follows:
7. N. Berdzenishvili's manuscript contains seven different size notebooks in total. There are differences and similarities in these notebooks; the first six notebooks are dated starting from one up to six, while the seventh is not dated. The content of the first six and the seventh undated notebooks demonstrates similar and different events. The content is also different: the first six notebooks has lots of details of the chronicles,

while the seventh notebook has 16 pages where the author suddenly stops the narration.

8. It has to be mentioned that Sh. Lomsadze took the title 'Akhaltsikhe Chronicles' from N. Berdzenishvili. We underlined the history of the manuscript transcription which was mentioned on the last page of the first notebook of N. Berdzenishvili (Georgian Museum, Manuscripts section 2782 – H). It is known that Georgian manuscripts were kept in Janashia State Museum for years and as it seems the number (2782-H in 1958) granted in Janashia Museum during this period was left the same for 'Khojavanat Iovane Missionary Diary' in K. Kekelidze Institute of Manuscripts (1958). Even today you can find it by this transcription in the National Centre of Manuscripts. Despite minor differences in the seventh notebook we can freely assume that similar to Shota Lomsadze's 'Akhaltsikhe Chronicles' and Iv. Gvaramadze's 'Missionary Diaries' it contains 16 pages and notifications. As for Ivane Gvaramadze's 'Missionary Diaries' and N. Berdzenishvili's first six notebooks- manuscripts, 'Khoja Havana's Diaries' the comparative analysis proved major differences.
9. There is no title on the cover page of the first notebook. 'Nazaraant Chronicles' could be read on only second and third notebooks, while there is a title on the fifth and the sixth notebooks about 'Nazaraant Chronicles' and 'Khoja Havana's Diary'. The title could be read as 'Nazaraant Chronicles' sometimes; also the title of the manuscript is 'Khoja Havana's Diary' by N. Berdzenishvili, while another title has 'Historic Missionary Diaries of Khojavant Priest Iovane' by Ivane Gvaramadze. It might seem unimportant but still the difference is observed.
10. The research demonstrated that these six notebooks are whole collection written by Iovane's relatives according to their way of thinking. Somehow due to these conditions this is so different in comparison with the manuscript re-written by Iv. Gvaramadze. We mentioned the notification: 'I wrote a lot but did not contribute it here' in Iv. Gvaramadze's 'Missionary Diaries of Khojavant Iovane'. Based on this

notification we can assume that Khojavant Iovane used to write several versions and some points were not reflected in the chronicles.

11. As a whole there are 2147 events described in 'Missionary Diaries of Khojavant Iovane' re-written by Iv. Gvaramadze; while there are 2971 – in N. Berdzenishvili's 'Akhaltikhe Chronicles', the difference counts 824 points. This is a comparative analysis of N.Berdzenishvili's first six notebooks with Iv.Gvaramadze's manuscript. As for the seventh notebook, as we mentioned above, it could be assumed as a separate material, though its 16 pages notebook is almost similar to 'Missionary', with minor exceptions (mostly referring to the inception). It means that 'Missionary Diaries' and N.Berdzenishvili's so called seventh undated notebook are in compliance, which could not be said about Berdzenishvili's 1-6 notebooks and 'Missionary Diaries'.
12. N.Berdzenishvili's manuscripts, dated in 1808, contain much more wide factual data than Khojavant Iovane's version; we clarify one important issue: vast majority of the points are in favor of N.Berdzenishvili's version. It has to be said that different topics of the chronicles the version re-written by N.Berdzenishvili, along with them, represent the information about the quantity of died people in Akhaltikhe Sapasho and the information containing social problems. While Iv. Gvaramadze's version covers mostly political events. Maybe that's why N.Berdzenishvili in his comments mentions this gap in his version and adds that: Khojavana was interested in the movement of his relatives and social issues (Berdzenishvili 1933: 4).
13. It is interesting that we cannot see the important issue such as Khojavant Iovane's death in the sixth notebook of N.Berdzenishvili's manuscript which in fact ends up the narration (in comparison with the notebook #6 and so called seventh notebook describes this detail).
14. The chronicle has got an Armenian statement which could be seen only in N.Berdzenishvili's first notebook. Maybe this could belong to Iovane's relatives, also it is possible that Iovane, knowing Armenian language, used his knowledge and the text

reads as: On 28 August (Friday) I saw a tailed star, it has the tail from three sides (after that an Armenian sentence follows). Also I mention here that the tailed star is also described in 'Missionary Diary' and Lomsadze's chronicles, but these are in Georgian. In Berdzenishvili's version, dated in 1772, we also observe an episode described in Armenian language (neither this is included in 'Missionary Diary' and Lomsadze's version).

15. Our attention was paid to the culture of the wording of the manuscript which is radically different from each other. Also the chronicles of the 'Missionary Diary' are divided according to the date while in the Berdzenishvili's version we can see the year, month, date, day.
16. While comparing N.Berdzenishvili's 'Akhaltzikhe Chronicles' and 'Missionary Diaries' the most attention was paid to the fifth notebook. 'Missionary Diaries' says (page 71, #30-31) 'disease appeared' while the fifth notebook (page 91) demonstrates different paragraph 62 and the events continues till 1801.
17. Apart from that Niko Berdzenishvili's 'Akhaltzikhe Chronicles and Shota Lomsadze's 'Akhaltzikhe Chronicles, Iovane Khutsesi's Diaries' describe one particular historic period and are based on the materials kept in Foundation of Manuscripts, Samtskhe-Javakheti Museum, re-written by Ivane Gvaramadze and Iovane's relatives; the inhuman treatment of Bebutov in Akhaltzikhe in 1829 is not described in in these chronicles, it is observed only in the version kept in National Centre of Manuscripts (#2782-H).
18. N.Berdzenishvili's so called #7 note-book is dated by 1763-1771. Despite from the seventh notebook the events described in the first six notebooks cover the period of 1762-1809. By the title of 'Missionary Diaries of Khojavant Iovane' covers the period of 1763-1809 but the narration chronology continues up to 1842.
19. The title of Iv.Gvaramadze's manuscript is 'Historic Missionary Diaries of Khojavant Priest Iovane', only the last materials in the chronicles names Navrozashvili and

Abinashvili families. Shota Lomsadze's chronicles are significantly different by the categories: a. Iovane Khutsesi' diaries, b. Stephane Navrozashvili's Chronicles, 3. Stephane Abinashvili's diary. While we read all as a one in N.Berdzenishvili's version: a. Nazaraant chronicles, b. Khoja Havana's Diary (the differences cover the dates of the manuscripts, as well as the dates of the titles).

20. So it has to be said that despite the differences in the paragraphs and in terms of content, the chronicles are identical. Both of them (Berdzenishvili's and Gvaramadze's ones) describe whole picture about the political and socio-economic events in Samtskhe-Javakheti in 1764-1809.
21. As a result of comparative analysis of Khojavant Iovane's 'Missionary Diaries' and 'Akhaltsikhe Chronicles' the major socio-economic positions, professions and titles, which were effective in Samtskhe-Javakheti in XVIII-XIX, are named.
22. Khojavant Iovane's 'Missionary Diaries' Chronicles' give us possibility to differentiate names-surnames and positions which could serve as the justification for existing ethnic-social origin in Akhaltsikhe Sapasho in XVIII-XIX.
23. According to the materials kept in Khojavant Iovane's chronicles some details describing the late medieval Georgia and its political life, in particular: Solomon I, Solomon II, Erekle II, Akhaltsikhe Pashas and cooperation, tension and conflicts, are given.
24. This is for the first time when Ivane Gvaramadze's letter to Dimitri Baqradze as well as Ivane Gvaramadze's research 'Samtskhe Saatabago' is published. Both of them refers to the study resources and has a leading importance for the thesis.
25. 'Historic Missionary Diaries' the same as 'Khoja Havana's Diaries' is an outstanding chronicle. This is a narrative material about late medieval Georgia which describes the events in Meskheta in 1763-1842. We consider that the work performed by us will contribute to study this hard time of Georgian history.

List of Publications related to Doctor's thesis:

1. Qitiashvili L. The Role of Akhaltsikhe Sapasho in Georgia in XVIII-XIX. 'Matsne', National Academy of Georgian Sciences, Tbilisi, 2013, #2, (pg. 81-90)
2. Qitiashvili L. Some Issues from Socio-Economic History of Samtskhe-Javakheti. National Museum of Georgia 'Ethnological Research' 2013 #5 (pg. 130-141)
3. Qitiashvili L. For Mentality of Meskhetian Population (from 'Missionary Diaries of Khojavant Iovane'). Akhaltsikhe. 'Gulani' 2014 (pg. 181-195)
4. Qitiashvili L. Several Issues from Historic Past of Samtskhe-Javakheti. Tbilisi. Young Scientists' Materials History – Philology. II, 2014, Publishing House 'Universal' (pg. 285 – 296).